

EESTI KIRJANDUS

SISU:

B. KANGRO: Ääremärkusi August Alle värsilehtedele.

V. MILLER: Eesti ajakirjandus baltisaksluse teenistuses.

J. ROOS: E. Bornhöhe osa maailmakirjanduse eestindamises.

B. KANGRO: „Romaani“ tulek meie kirjandusse.

A. SAARESTE: Sõnaseletusi.

Eesti raamatute üldnimestik 1937. a. alates. 35. poogen.

N° 8

28. AUGUST

1940

EESTI KIRJANDUSE SELTSI VÄLJAANNE

EESTI KIRJANDUS

EESTI KIRJANDUSE SELTSI KUUKIRI

TARTUS

AUGUST 1940

NR. 8

ÄÄREMÄRKUSI AUGUST ALLE VÄRSILEHTEDELE.

August Alle (sündinud 31. augustil 1890) on üks meie väiksema toodanguga luuletajaid, kes viiekümnenda künnist on puudutanud. Ta senine kirjanduslik pärand on kokku võetud neljas luuletuskogus, ühes pikemas värsiteoses ja ühes följetonide kogus. Peale nende saaks ta viimase aja epigrammidest ja luuletustest veel üks õheldane raamat. Seega on temalt raamatuna ilmunud vähem kui kolm ja poolsada lehekülge ehk pisut rohkem kui poolteistsada luuletust alates 1918. a. tänaseni. Kui aga arvestada äärmisi daatumeid, 1911. a. (kui ilmusid Alle luuletused „Omas Maas I“) kuni 1940. aastani, siis ligi 30 aasta jooksul ainult üle 200 luuletuse. Kuid see aukartust äratav vähesus on selle eest laetud pingega, mis ületab mõnegi paljukirjutaja raamatuvirnad.

Paljud meie kirjanikud koos rahva ja riigi saatusega on teinud kaasa sisemisi murranguid ja väliseid kõikumisi, kuid Alle on üks vähestest, kelle toodangus kõlavad algusest peale teatud värvi alatoonid kaunis ilmet-andvalt. Alates esikkogust „Üksinduse saartele“ (1918) kaudu jõulise „Carmina barbata“ (1921) ja poemi „Laul kleidist helesinisest ja roosast seelikust“ (1925) kuni pikema ajavahemiku järel ilmunud kunstiliselt tihedamate raamatuteni „Ummiklained“ (1930) ja „Karmid rütmid“ (1934) ja üksikluuletusteni „Loomingus“ ja „Tänapäevas“ võime Alle juures üsna selgesti märgata ta tüüpilisi jooni. See alatoon, mis moodustab Alle luuletaja-omapära, on karmi ning meheliku iroonia ja eneseiroonia, mustade öötundide jampsi, vastiku eluhalluse, sügismeeleolude ja pohmelusööde kõikjale imbuv kõla. Seda iseloomustavad juba raamatute tiitlid — „Carmina barbata“, „Ummiklained“, „Karmid rütmid“ — ja tsüklike pealkirjad — „Surnud veed“, „Tuulte teedel“, „Sügisvarjude vahel“, „Vanitas“ jt. Autor ise laulab, et ta sinihaljale veele langenud kuldseid

lehti on püüdnud tabada „oma sügismeeleolude tumeda kahaga“, kuid kõik on käes halliks muutunud.

On kergesti tähelepanev, et Allele hakkab aastaagadest sülle alla ja silma ette kõigepealt sügis. Ta looduslaulud ja meeled on peamiselt sügisest, hoopis harvemini talvest, ja viimases kogus paar virilat kevadelaulu vaese aguli taustal. Elurõõmsast, sigivast, värvides ja lõhnades lõkendavast suvest, mis nii paljusid luuletajaid on inspireerinud, ei ole Allel mitte ühtki luuletust (ta esikkogu üks põua-motiiv ja paar hilisemat kalastuspilti ei muuda asja). Alle on põhjamine ning raske loomus, ta tunneb ennast ainult sügisega palgest palge seisvat, üksnes sügisest pääsevad valla ta luuletuseks vormuvad meeled. Ja sügisest ongi ta oma kõige sugestiivsemad loodusluuletused kaasa toonud (näiteks varase halla tulekut käsitlev „Sirbimees“, napolisõnaline „Vastik sügisõhtu“, painajalik „Sügisõhtune“ jne.). Et sügis on sümbolne vaste luuletaja elutundele, annab see luuletustele eriti selgesti aimatava raskuse. Vinged sügistuuled, nukrad varesed, helkivalt haljas ning painajalik kuu, langev esimene sügishall, röske hämarus — need on korduvad motiivid, mis liiguvad nende luuletuste ümber ja taga.

Aga Alle luule ei ole eeskätt mitte mingi müstiline eksimine sügisest paratamatusse närbumisse. Kuigi sügis on ta sümboliks ja tegevuskohaks, on ta suhtumises sügisesse palju „inimlikku“. „Tuul poetab külmanud sõrmed / mu krae vahele: / prrr... on vastik ja jahe“ („Vastik sügisõhtu“) iseloomustab meie luuletaja ja sügisest vahekordi. Väike sõnake „vastik“ on see, mis iseloomustab Alle suhet. Aga sama sõna katab veel sügavamaid haudu luuletaja meeledes kui tühipaljas sügisvihma krae vahele tungimine. Tülpimus, tusameel ja painajalikkus seisavad vastikutunnete taga. Need aga tulenevad elustiilist „tuulte teedel“ käimisest „kaabu kuklan, hõlmad lahti, põletaden elutahti“. Sellest tuleb, et „huupi pillat töö ja vaev, — / muda korjab elukaev“, et „aga kõik on viimaks mõru, / keelel kasvab sapitõru“ („Tuulte teedel“). Aastast aastasse on „sumat mööda rabasood, / pidu peet ja jootu jood“, alati „oli üks jams päev ja öö: / silm jõllin / ja moka töllin“. Tusameele lohutuseks on tühi klaas täis kallatud ja edasi „ikka püstipäi, lõbumaja koduväi!“. Kuid siiski on „halle tunde“ kaugelt rohkem olnud kui helgeid, unetud ööd on olnud kaugelt masendavamad ning pikemad kui lõbusamad tunnid, mille lõpul on „paberossiotsad, klaasid, kaater, jälestus“. Sageli „luurab pohmeluse hommik“, sest „ööd on mustad, päevad hallid“ ja kõige selle tagajärjel „põvve tühimuse kurat / hiilib sala, kikivarvul“ („Tuulte teedel II“). Ja nii ongi „hallide tun-

dide“ meeolud ja „elu pära“ varjutanud luuletaja värsilehti ja inspireerinud ta jõulisemad, läbituntumad ning siiramad eneseavaldused. Mitte ühel korral ei küsi luuletaja: „Vikatimees, vikatimees, / kas teha sulle / üks väike sürpriis?...“ („Puurin“). Seejuures ei ole Alle niisugune mees, kes edvistaks oma nimetu maailmamurega palja sentimentaalsuse või kirjandusliku moe pärast. Ei jää muud üle kui „hirm homse päeva eest“. Selle pealkirja all ongi niisiis üks eesti masendavamaid luuletusi:

Kes see keelaks, hoiaks ära,
kes see pööraks minust mööda
homse päeva?
Ah, et ikka kehtaks öö,
et ei koidaks iial päeva,
homset päeva!

Mitte ainult sügis oma halladega, ududega ja tuultega (Alle on ka rõõmsamaid sügismeeleolusid), mis kaasas käivad eluhalluse, vastikuse või hirmu teemadega, vaid ka öö on meie luuletajale hinge külge hakanud. Öö - m o t i i v i d e hulk koos hilisõhtu ja varahommikuga on Alle luules suur. Juba „Üksinduse saartele“ minnes kohtab sageli ööd: „Kui unne vajunud on öösel sfinksid...“ („Apis“); „Raudrüütli soomusriiden / siin nähaks hingede ööl...“ („Ballaad“); „Hamleti varju“ tsükliks valitseb öö; „Nocturne'id“ on muidugi öölaulud; „Päikese veereng“, „Hingede ööl“, „Öine hostia“ on juba pealkirjade järgi näha jne. „Carmina barbatas“ on terve tsükkel „Melankoolsed ööd“. „Ummiklainetes“ on ligi pooltel luuletustel pealkirjas öö-motiiv, „Karmides rütmides“ hüütakse: „Aastapikkused ööd, / o, unetumad ööd!“ („Ööd kõverpeeglin“). „Carmina barbatas“ väike luuletus „Läbi ööd“ annab võtme selle ööluule hilisemate elamuste poole mõistmiseks. Kui Alle öö-motiivides on kirjanduslikku traditsiooni, siis on see tihedalt liitunud tema isiklikkude elamustega. Kui seni öö oli enamvähem ebateadlik dekoratsioon, siis siitpeale saab ta luuletaja elamuste tunnistajaks: „Läbi ööd ma prassind, joonud, / valland vööd. / Hinge ihun risti poonud / läbi ööd“ („Läbi ööd“).

Nagu sügis, pole ka Alle öö mingi müstiline ööpool, mille varje luuletaja eneses märkab, või midagi säärast. Öö on Allele sagedasti unetu öö, millal „kui sosistaks hilju kõrva / üht mõtet enesemõrva / tuhat musta suud“. Säärane öö on koolipoisina seismine musta öö-tahvli ees ülesandega: „Vast leidub lahendus / viltu arvutet eluvalemi, / mis peidet alla / pääliskaudsuse kalevi“ („Ööd kõverpeeglin“). Ja nende ööde tulemuseks on karmid ning sugestiivsed luuletused, sest need on olnud kohtumõistmise tunnid „täis unetut jampsi, / poolunede lumma“.

Nii jälgides Alle luuletuste motiivide ringe olemegi tabanud meeolude korduvusest moodustatud elutunde tuuma. Sügise ja öö — kahe loodusest võetud sümboolse motiivi taustal nägime viirastuvat Alle elupilti. See, kes seal elab, on sünge, tulpinud, trotsiv, irooniline, kuid siiski mõnikord sisemiselt hell inimene („Nagu lisa-aasta arvel / harva süda soojalt nurab, / siis kui põhjast mõned kallid / kujud tõstnud eluvoog“ — „Tuulte teedel II“). „Ikka uljalt, püstipäi“ on ta „tuulte teedel“ uitnud „päevast päeva, / aastast aasta / läbi lillede ja saasta“, käega löönud sellele, „mis sala südamesse salvand“, kuid ikka veel küsib: „Issand, miks on ju algusest nõnda, / et üksik on inimhing, / nii ihu üksik!“ („Miks on see nii?“). Kuid Alle elupilt ei oleks täielik, kui sealt puuduks teine tähtsam haru — u m m i k u - t e e m a. Ulja, sangarliku elupõletaja, kes varem „unistuste saartele“ igatses, elu tühjajooksmine on ühelt poolt selle ummiku põhjuseks. Teiselt poolt soodustab neid motiive sama romantilise värvinguga traditsioonide piirkond, kust on pärit sügise- ja ööteemad.

Enese ja kogu „Siuru“-aegse põlvkonna elutunde ummikusse jooksmise kohta viskab Alle pisut valgust oma kriitilises groteskis „Koketteriist Issandaga“, kus ta väidab, et „Siuru“-aegse boheemkonna eraldumine tuli „suurrahvaste kultuuride risttuleden põlend ja väljakujunend indiviidide“ kitsustunde tõttu meie vabariigi alguse tõusiklikus seltskonnas, kus nad jäid „geniaalse enesearmastuse kärnatõppe“. Sellest on tulnud siis järeldus: „Nii puruigav on oleskella selle igavesti tuhkhjashalli põhjamaa taeva all...“ („Lilla elevant“, lk. 64). Selles peitub Alle apaatia ja igavustunnete üks juurtest: „Mu süda roostetab kui vagun / jaaman, kesk elu halli alevit“ („Apaatia“), laulab ta juba „Carmina barbatas“. „Kolmekümnenda lävel“ kestavad küll veel hoo võtud ja enesejulgustused: „...tunnen oma ajuden / uute ideede sündi / ning päiksesüsteemide tekkimist“, kuid neljakümnenda lävel konstateeritakse: „Need on tummad ummiklained, / ummiklained, surnud veed, / kuhu iilid kannud laeva...“ („Surnud veed 1“).

Luuletuskogus „Ummiklained“ on Alle toonud sellele oma kinnisteamale kõige suuremaid kunstilisi võite. „Surnud vete“ tsükli esimeses luuletuses tõdeb autor:

Laevnik, laevnik ummikvete,
 asjatult sa hoiad tüüri:
 läbi limuliste müüri
 laeva ükski vool ei kannal
 Asjatult sa otsid randa.

Ei ole niisiis kaugeltki täitunud see, mida Alle oma esikkogus igatses. Seal, antiiksete või üldse romantiliselt värvitud mineviku-motiivide keskel sirutas noor autor käed välja „oma saare“ poole:

Teel unistuste luiged Üksinduse saartele.
Nad hinge ahasveedelt kandvad mind
rahnepilvist läbi vikerkaartele.

(„Üksinduse saartele“)

Vikerkaarte asemel on hallus hinge poetunud, kurk on nagu kinni nõõritud, elulaev seenetab ummikvetel ja laevnik on roidunud. Kadunud on lootused kaugete randade järele, mõte ei tõusegi enam sinisaarteni, väljapääs siit on puhas luule ja „ainus troost on peepepuule, / sinna võiks ju silmust sõlmi“ („Surnud veed 3“). — Niisiis oleme ka ummiku-teemalt sattunud sinna — kuhu unetute ööde lõpultki — pole teist lahendust, kui kao ise, sest muidu seenetad ja kaod siiski niikuinii.

Kui nüüd oleme jõudnud säärase äärmiselt pessimistliku maailmasuhtumiseni, siis küsime paratamatult lunastava kiire järele. Ei ole võimalik, et ükski öö oleks nii must ja ükski ummik nii tuuletu, et seal puuduks vähemgi pide, mis hoiab elus. Ja nii ongi. Kui ühel luuletajal see on mingi „heroiline pessimism“ („meie kohus on püsida tüüril / kõigi lootuste avariiski“...), teisel müstiline ühtesulamine looduse kõiksusega jne., siis Allet lunastab ta trots ja loomulik elujõud. „Paljugi, mis pilland, jaotand, / siiski ikka püstipäi...“ („Tuulte teedel II“), või: „...aga kiuste kõige kurja / käärib veren uljas pärm!“ („Tuulte teedel“). Patukahetsus pöördub sageli süüdistuseks ja ummiku roidumus trotsiks: „Jätke rahule mu hing, / ärge sügage mu südame paisid / oma inimliku halemeelsuse / kaheharulise keelega.“ Et endine romantiline boheemlase-pärm veel alla andnud ei ole ja siiski mingi väljapääs on kõige trotslikult ümberhindamises ja eneseõigustamises, näitab Alle üks isikulisemaid luuletusi „Suum cuique“:

Ärge pakkuge vooruste püdi
jumala jäätise anumast:
kuldse kesktee tanumast
peab kõrvale jääma see,
kes on sarvik ja puseb,
pole keskmiselt nudi!

Ummikutunne, trots ja ironia on need, mis kannavad teist osa Alle luulest — tema a j a l a u l e j a e p i g r a m m e. Alates esimesest kogust kuni viimaste, ajakirjades avaldatud üksikluuletusteni on Allel otseseid sadestusi ajast. Teda on ajanähtused kas valusasti puudutanud või pannud ironiseerima. Nii on val-

minud paljud lõikavad satiirid üldiste ajanähtuste ja üksikute isikute kohta.

Raamatus „Üksinduse saartele“ viimane, „Grimassideks“ ristitud tsükkel sisaldab kuue pala hulgas kuulsa „Ruunat Pegasuse“. „Carmina barbata“ on 16 epigrammi ja ülejäänutest suur enamus õieti ajalaulud või satiirid. Nende epigrammide hulgas on tuntumad: „Egogeenius“ („Eestis egogeeniust / noorelt põevad poeedid...“), „Ssu, ssu“ („Olen Visnapuu...“), „Vabbe“ („Ado Vabbe, / kun su habe...“) jt. „Ummiklained“ sisaldab 15 epigrammi, otseseid ajameeleolusid aga üsna vähe. Selle kogu pistuvärsid käivad enamasti üksikisikute või nende gruppide kohta; pilgatakse „noorureid“, sarjata saavad Hiir, Adams, Jaan Pert, aga ka Gailit, Hindrey, Kärner, Päts ja Hünerson; ilma ei jää ka Riigikogu, „Filiae Patriae“ jne. „Karmides rütmides“ pole epigramme, kuid see-eest nimitsükkel ajalauludega kodu- ja välismaistel teemadel. Hiljem on Alle epigramme avaldanud „Tänapäevas“ ja ajameeleolusid „Loomingus“.

Viimaste aastakümnete Euroopa ja pisut Eestigi ajalugu võiks Alle ajalaulude ääremärkusteks kirjutada. See aeg, millesse Alle sulg hakkab, algab ühe maailmasõjaga ja lõpeb teisega. Luuletuses „Anno Domini MCMXIV“ kirjeldatakse, kuidas „kultuuri mask“ maailma verelombiks muutis, kuidas: „...all roomas tapen inimene hull / ja taevan piirles raisakull...“. Täpselt 25 aastat hiljem tiirleb luuletuses „Must lennuk“ hävitatud linna kohal kummituslik pommilennuk. Jälle on saabunud aeg, mil küsitakse: „Kes veel usuks kaunist müüti / vendlusest ja vabadusest? / Rahvad rakendatud küüti / katkuveole, relvateole“ („Julmad tähised“).

„Carmina barbata“ ajalaulud liiguvad sõja- ja revolutsiooni-järgse aja kirjeldamise tähe all. See on meie kirjanduses tuntud „verivalla“-aeg oma Issanda poole õhkamiste ja „õudne-õud“-lauludega. Alle nimetab oma „Lillas elevandis“ seda „koketteriiks Issandaga“, kuid maksab ka ise matti samale laadile. Karm aeg, verine aeg, vankuvad tõed, metsistuv inimene — need on põhiteemad, millel ka meie luuletaja read liiguvad. Oma „Proloogis“ laulab ta sellest isikupäraselt: „Aeg sarnane kui õllepruulja suur ja karvane / toob lisaks humalaid mu sapidõrre.“ Sõjatules ja mässudes leekivas maailmas, kus „näljapiits a'ab tänavalle massi“, kus „iga silmapilk võib plahvata“, seal ka luuletaja tahaks tunglaga ja „verikirjal tulega / uut eluhümni kirjuta ja vana katta, matta!“. Aga inimene on vaid väike võimetu osake selles kaoses, mis Allel tihti apokalüptilisteks nägemusteks tõuseb („Üle huk-

kuva linna kui Baabeli hoor / omi purpurist rõivaid laotas ter-
ror“ — „Turm“). Usu- ja lunastuse-motiividki on paisunud gro-
teskseks; olevik laiub kuni planeetideni kosmiliseks näitemän-
guks, mida silmitseb aujärjel istuv „pergamentkollane Issanda
muumia“. „Haletsege Issandat!“ on Allel üks jõuliselt grotesk-
semaid luuletusi:

Ja siis on taeva firmament
täis Kristusi, Jumala Emasid
igat värvi ja karva:
koerakoonudega, peninukkidega,
sabade, kapjade, nahkhiire tiibadega...

Vabariigi algpäevade tõusikluse ja erakondade vägipulgaveda-
mise vastu lubab Alle mobiliseerida oma jõud. Tuntud luuletu-
ses „Karistai“ ähvardab ta tulisulega üles märkida kõike, kuigi
ta teab, et „tulisõnad kustuvad kui tähed / pillut südamete solgi-
vette“:

Mina, Jaani ja Malle
poeg, August Alle,
mollusk maakera kamaral,
ent julma aja väraval
olen karistai, kes tulisulega
märgib üles te nurjatud teod,
rahaahmed rasvased peod!

Kuid juba õige varsti leiab meie julge rooskaja: „Kõnnin vae-
nuliku taeva all: / südamele / langeb hall. / Nii kui verisulgin
lind / olen hell“ („Epiloog“).

„Ummiklainetes“ kohandab Alle oma tuttavat teemat ainult
kaudselt ajanähtustele. See on Alle kõige isikulisemate mee-
olude raamat. „Surnud vete“ tsükliks võib küll sümbolitesse pei-
detud ajamõtteid leida, kuid erilist konkreetset neil ei ole.
Ainult luuletuses „Häire“ reedab aja osatähtsust otsene pöördu-
mine „suurte härrade“ poole, kelle „näod tähtsalt tülpind mõtte,
portfelli pingest“:

... kas te ei näe,
et taevas on madalam, hallim
kui ialgi enne?
Kas te ei tunne,
et õhku on kopsule vähe,
vähem kui kunagi olnud?

Luuletaja õhupuudus ja ängistus kasvavad koos sümboolse
surmauduga, mis oma niiskeid sõrmi ümber kurgu veab, mis mür-
gitab vere ja kibestab meele, mis kasvatab „tuimuse seene Ema-
jõe veele“.

„Karmes rütmes“ kannavad Alle ajalaule Euroopas valmima
hakkavad sündmused („Uus Läänest kumendab koit / kui Reichs-

tagi loitev hoone“ — „Massmõrvade laupäeval“). Ka meil „kummitab Hitler riigilaevukse pardal“ ja luuletajal on tunne, nagu valvaks teda alati „...optandi baretiga äritsev lõust, / kes rääskab ja rassib kõigest jõust / vaba Eesti, demokraatia vastu...“ („Ühele sõbrale“). Ka meil „...rahvast liigutatakse pluusidega / mustade, roheliste, pruunidega, / paraadide, staabiruumidega“; ka siin maksab tõde, et „Lippude, lööklausete, siltidega / peab võluma rahvast!“ või: „Hulka tuleb rabada / nutupulbri ja nuiaga, / piimajõgedega, saiaga / ürgvaistusid tabades“ („Karmid rütmid I“). Genfis aga on Rahvasteliidu härrad „hädaabitööl“, „igal varuks on mitu maski, / ent pikad ja hallid kõrvad / on peidet ideaalide tasku“. Sõjamõrvade hukkamõistmisest kaunikeelsetes nootides üksi ei aita, ei aita pärgade tassimised tundmatu sõduri hauale, — seda peaksid Genfi härrad teadma, kuid neil on ükskõik: „Las liiberdab rahuingel / käsigranaadiga vöö!“ („Hädaabitööl“). Kurjaennustava akordiga lõpevadki Alle „karmid rütmid“: „Kaenla surutakse kargud, / kepp ja kott. / Varja silmi valgusargu, / vana sõdurmütsi lott!...“ („Ainult“). Mõõdunud on veel ainult mõni aasta, siis võib jälle jätkata „julmi tähiseid“: „Ordumeistril vastsed konksud / vanast ristist välja kasvand“ või: „Vanal Rooma emahundil / hambad lõriseses õrri...“ („Julmad tähised“).

Olles silme eest mööda lasknud üksikuid katkeid Alle ajalauludest, võime konstateerida ta humanistlikku põhivaadet ja vaba kultuuri sõbralikku hoiakut. Napisõnaliselt ja tihti mõistamisi on neis edasi antud faktid ja sündmused. Ilma eriliste vaheluge misteta on nad üksteise kõrvale asetatud ja rohkem ei olegi mõistmiseks vaja meile, kes me neid sündmusi selgesti mäletame.

Lõpetades väikeste ääremärkuste tegemist August Alle vähesete värsilehtedele, võime tagantjärele näha allakriipsutatuna sõnu: s ü g i s e - m e e l e o l u d, ö ö - m o t i i v i d, u m m i k u - t e e m a j a a j a l a u l u d. Nägime ja tahtsime näidata nende märksõnade ühiseid kokkupuutepunkte ja juuri luuletaja üldises elutundes. Konstateerisime meie autori elutunde suurt sise mist ühtsust ja rõõmustasime koos ta tihedate kunstiliste saavutustega. Ja muud meil ei olnudki kavas.

Bernard Kangro.

EESTI AJAKIRJANDUS BALTISAKSLUSE TEENISTUSES.

1.

Jannseni müüdavus.

Eesti ajakirjandus sai alguse sakste lehtedest armsale maarahvale, mida andsid eesti keeles välja saksad, nn. rahvasõbrad, käies piibli sõna järgi, mis ei luba küünalt vaka alla panna. Neis lehtedes jagati maarahvale mitmesuguseid kasulikke õpetusi ja eriti rohkesti kristlikke südantharivaid manitsusi ning noomitusi ¹⁾ sakste arusaamisele ja huvidele vastavalt ning nende teenistuses. Suurt edu sellel ajakirjandusel ei olnud. Kõik need lehed kiratsesid ja kannatasid lugejate puuduse all ²⁾ ja tõenäoliselt nende vähene levik ei olenenud mitte ainult sellest, et kirjaoskus oli rahva hulgas vähene, raha vähe ja vaimseid huve veel vähem, vaid suurel määral ka nende lehtede liiga õpetavast ning noomivast sisust ja vormist. Samalaadseid õpetusi ja noomitusi ülemate austamise ja neile allaandlik olemise vajadustest sai eestlane tasutagi küllalt kuulda nii kirikus kui mujal. Loomulikult ei läinud ta neid siis veel oma napi raha eest ostma.

Vähese leviku tõttu ei omanud see ajakirjandus nimetamisväärsset mõju eesti rahvale ja vastavalt ei andnud ka sakslastele mainimisväärsset tulu.

Eestikeelne ajakirjandus ei saanudki jalgu alla enne, kui hakkas lehte tegema eestlane ise. Eestlasest köster-koolmeistri Johann Voldemar Jannseni „Perno Postimees“ oli esimene eestikeelne ajaleht, mis tuli omaga välja ja andis koguni tulu, see tähendab ühtlasi, et ta oli esimene eestikeelne ajaleht, mis levis nii palju, et saavutas mõju eestlaste hulgas. Jannseni „Perno Postimehele“ kindlustasid algusest peale selge üleoleku samaaegselt Jannseni enda algatusel, kuid saksa pastorite toimetusel ilmuma hakanud „Tallorahva Postimehe“ üle Jannseni hea külamehelik jutuanne ja rahvalik keel ³⁾, mis tunduvat erines tolleaegsest tavalisest kangest saksa keeli kirjutamisest eesti keeles. Selle välise külje kõrval oli Jannseni lehel ka suur sisuline erinevus: siin räägiti kirjasõnas esmakordselt maarahvaga kui eest-

¹⁾ H. Helm, Lühike Eesti ajakirjanduse ajalugu, lk. 5—24.

²⁾ Sealsamas.

³⁾ H. Helm, tsit. t., lk. 31; H. Kruus, Eesti ajalugu kõige uuemal ajal II, lk. 46.

lasega ja nagu mees-mehega ja mitte kõrgelt kantslist alla. Ühtlasi avaldus siin juba, kuigi äärmiselt tagasihoidlikult, natuke eestlaste avalikku arvamist ja isegi opositsioonilist vaimu⁴⁾. Võrreldes lätlaste umbes samal ajal (1856. a.) ilmuma hakanud „Mahjas Weesis'ega“, mis peamiselt Tartus õppivate läti üliõpilaste kitsama rahvusliku ringi mõjul kohe alguses võttis palju käreдамalt rahvusliku ja saksavaenulisema tooni⁵⁾, oli Jannseni rahvuslik joon küll äärmiselt nõrk. Opositsiooniline suund väljendus esialgu õigupoolest ainult ilukirjanduslikus osas, kus talupoja viletsale olukorrale leiti teisigi süüdlasi peale tema enda. Viletsuses olev talupoeg ei olnud seal enam igakord lakard ja logeleja, kes joob oma raha maha ja on laisk ning süüdi enda ja oma pere viletsuses. Viletsusele leiti juba teisigi süüdlasi, nagu kurjad teenrid, kes hea mõisahärra teadmata ja tahtmata halvasti talitasid⁶⁾. Tookordseis oludes oli seegi eestlasele midagi ja tegi lehe talle armsaks.

Jannsen oskas kirjutada nii, et keegi end ei tundnud puudutatud olevat. See võimaldas esmalt „Perno Postimehe“ ja hiljem „Eesti Postimehe“ häirimatu ilmumise, kuigi sakslased olid seljal samavõrd hellad kui mõjukad, nii et juba isegi üks sakste oma leht armsale maarahvale oli pandud seisma kohaliku aadliku kaebuse tagajärjel⁷⁾. Kuna sakslased ei taibanud hädaohtu, mis Jannseni lehed võisid tuua, ei võetud nende suhtes midagi ette, kuigi võimalusi selleks oli. Jannsen oli alatises kaastööpuuduses ja pidas eriti lugu kõrgesti haritud meeste kaastööst, kelleks Jannseni tegevuse algaegadel olid peaaegu ainult sakslastest pastoriid. Nii oleksid sakslased võinud omapoolse kaastööga kergesti oluliselt mõjutada „Eesti Postimehe“ sisu ja suunda. Et seda ei tehtud, oli sakslaste poolt taktikaline viga, eriti arvestades asjaolu, et juba 1862. a. oli alanud terav võitlus teise, nimelt Läti „maakeelse“ ajakirjandusega, eriti Peterburis ilmuva läti keelse „Latweeschu Awises'ega“⁸⁾. Sakslastest kirikuõpetajate asemel võtsid nüüd Jannseni kutse kaastööks eesti rahva ja ta vaimu harimise huvides vastu eestlastest kõrgesti haritud mehed ja rahvuslikult mõtlevad koolmeistriid ning 1860-ndate aastate keskpaiku läks jäme ots „Eesti Postimehe“ sisu täitmisel rah-

4) H. Prants, J. V. Jannseni püüded ja sihid. „Eesti Kirjandus“ 1930, lk. 5; H. Kruus, tsit. t., lk. 47.

5) A. Tobien, Livländische Ritterschaft II, lk. 141.

6) H. Prants, tsit. t., lk. 7.

7) Roth'i ja Oldkop'i „Tartoma Rahva-Näddali-Leht“, mis suleti krahv Buxhoevden'i kaebuse tagajärjel; H. Helm, tsit. t., lk. 12.

8) A. Tobien, tsit. t. II, lk. 144, 148.

vuslikumalt ja eestilisemalt mõtleivate kaastöölise kätte. Et nende eesti meeste hulgas, kes nüüd asusid „Eesti Postimehe“ veerge täitma, olid ka Jakob Hurt ja Carl Robert Jakobson, sai leht varsti senisest tunduvalt erineva ilme. Juba hakati arvustavalt käsitlema kehtivaid olusid. Esialgu võeti arvustuse alla peamiselt pastorite poolt kaitse alla võetud vana kirjaväis ja kooliküsimused. Arvustus muutub järjest teravamaks. 1866. aastal ründab C. R. Jakobson „Eesti Postimehes“ liigset usuõpetuse tuupimist koolides⁹⁾, 1870. a. kõneleb ta juba avalikult saksa keele õpetamise ja saksastamise püüete vastu, nõudes õpetajate ametisseastamise õigusega eesti koolivanemaid ja kooliõpetajatele õigust konverentsidel kooli õppekavade ja õpperaamatute suhtes seisukoha võtmiseks¹⁰⁾. Kaastöölised tõmbasid natukehaaval ka Jannseni endaga kaasa, kuigi temale omasel äärmiselt tagasihoidlikul viisil. Kuni 60-ndate aastate keskpaigani sõitleb ta haridusküsimustes ainult eestlasi, et need ootavad kõike teiste armust, ei nõudvat ise haridust ega tahtvat koolikoormusi kanda¹¹⁾. 1868. a. aga arvab ta juba ühe sõnumi lõpus, et pärisõlv olevat eestlased nii ära rikkunud¹²⁾.

See „Eesti Postimehe“ järk-järguline suunamuutus oli tollal baltisakslusele väga kardetav, sest parajasti oli alanud slavofiilide rünnak Balti erikorra vastu. Juri Samarin ründas „Okrainõ Rossi's“ teravasti ka Baltimaade kooliolusid, väites, et sakslased hoiavad tahtlikult kohalikku maarahvast rumaluses¹³⁾. Liivimaa kindralkuberner kindral Albedinski oli veendunud, et on toimumas maa saksastamine, mille vastu võib aidata ainult vene koolide asutamine¹⁴⁾, ja Eestimaal töötas samas sihis kuberner Galkin¹⁵⁾. Just samal ajal olidki sakslased sunnitud mõningaiks järeleandmisteks. Nii näiteks said talupojad Liivimaal teatava, kuigi ainult nimelise kaasarääkimis-õiguse kihelkonna koolikonvendil¹⁶⁾. Ühtlasi käis samal ajal võitlus luteri kiriku õiguste eest¹⁷⁾. Oma seisukohtade kaitseks arendasid rüütelkonnad laiaulatuslikku propagandat ajakirjanduses, kulutades

9) Eesti Postimees 1866, nr. 3.

10) Eesti Postimees 1870, nr. 28, 43.

11) Eesti Postimees 1863/64 — nr. 10, 32, 38; 1865 — nr. 9, 15, 24.

12) Eesti Postimees 1868, nr. 16.

13) A. T o b i e n, Livländische Ritterschaft I, lk. 133.

14) Sealsamas, lk. 117; H. S p e e r, Das Bauerschulwesen in Gouvernement Estland, lk. 298.

15) Sealsamas, lk. 299.

16) A. T o b i e n, tsit. t. I, lk. 212.

17) A. T o b i e n, tsit. t. I, lk. 183—185.

suuri summasid¹⁸⁾. Loodi isegi oma teadeteteenistus Lääne-Euroopas¹⁹⁾.

On loomulik, et sakslased selles olukorras jälgisid hoolega rahvakeelsete ajalehtede vastavaid sõnavõtte. Nagu nähtub kirjavastustest ja mujalt, sajab Jannsenile sakslaste poolt nüüd oht-rasti etteheiteid. Ühtlasi saavutas „Eesti Postimehe“ uus suund seda, mida ei saavutanud Jannseni palved ja kutsed kaastööks eesti rahva vaimuharimiseks. Kirikuõpetajad, kes ei teinud lehele kaastööd rahva õpetamiseks ja valgustamiseks, hakkasid 60-ndate aastate paiku palju agaramalt kirjutama, polemiseerides eestimeelsemate kirjutiste autoritega. Kuid moment oli lastud mööda minna. Lugejad olid saanud suupärasemat, pastorite tui-maks läinud sool ei maitsenud neile enam.

Jannsen jäi nüüd kahe tule vahele. Ühel pool sakslased, eriti kõrgesti haritud pastorid, keda Jannsen endise kõstrina väga kõrgesti hindas, teiselt poolt ajalehe paremad kaastöölised ja lugejad surusid peale oma joont. Mõlemal poolel olid ka oma tugevad argumendid — tugevamad kui sõnad ja ideed koguni. Ühelt poolt võis sakslastega vastuollu minek tuua kaasa lehe sul-gemise, teiselt poolt just käreدامad kaastöölised tõmbasid kõige enam lugejaid kokku. Nii kõikus Jannsen kahevahel, kaitses end mõlemapoolsete etteheidete vastu ja katsus käia kuldset keske-teed. See oli aga võimatu, sest mõlemad sihid käisid teineteisele risti vastu. C. R. Jakobsoni taotlus tõsta eestlasi õiguslikult sakslastega samale tasemele oli paratamatult seniste võimude vastane²⁰⁾ ega andnud mingit võimalust kompromissiks, sest sakslased ei mõelnudki midagi loovutada.

Aga ka nii kõikuvana oli „Eesti Postimees“ hädaohtlik ja see-pärast tuli otsida teid tema lõplikuks taltsutamiseks. Oli kaks võimalust: kas astuda ülevalpool samme „Eesti Postimehe“ sul-gemiseks või vähemalt hoolsamaks tsenseerimiseks, või jõuda kokkuleppele lehe väljaandjaga. Mõlemaid teid oli Liivimaa rüütelkond juba varem kasutanud Läti ajakirjanduse vastu, kus ühelt poolt kaebustega saavutati „Peterburgas Awises'e“ ajutine sulgemine, teiselt poolt halvati rahvusliku ajakirjanduse mõju sellega, et rahaga mõjutati ja toetati Miitavis ilmuvat „Lat-

18) Makseti „St. Peterburger Zeitung'ile“ ja kulutati suuri summa-sid „Nordische Presse'le“. A. T o b i e n, tsit. t. I, lk. 130; ERüA A IV 102, lk. 66; B III 8, lk. 8; ERüA nr. 3411, lk. 574.

19) A. T o b i e n, tsit. t. I, lk. 126.

20) H. K r u u s, C. R. Jakobson võitlejana. „Eesti Kirjandus“ 1932, lk. 170.

weeschu Awises't" ²¹⁾). Kolmandat vahendit, propagandat „Eesti Postimehe“ lugemise vastu, rakendasid omalt poolt pastorid, aga see andis vähe tulemusi.

Esimene tee pidi näima raskelt käidavana, sest peale eespool märgitud Vene kohalikkude võimude saksavaenulise suhtumise liikus sellal kuuludus suurvürst Konstantini kuulsa ütluse kohta, mis propageeris Balti saksluse hävitamist pärisrahvaste, eestlaste ja lätlaste abil ²²⁾). Pealegi peitis see tee eneses hädaohtu, et siit saavad slavofiilsed ringkonnad uut vett oma veskile, mis jahvatas sakslaste survest Baltimaade pärisrahvale. Vist viimasel põhjusel oli Liivimaa rüütelkonnas juba „Peterburgas Awises'e“ vastase aktsiooni puhul omavaheline võitlus küsimuse ümber, kumba teed käia, kas apelleerida riigivõimu surve poole või lüüa vastast raha ja vastupropaganda abil ²³⁾).

„Eesti Postimehe“ puhul oli viimane, nii-öelda rahulik tee võrdlemisi kergesti käidav, sest Jannsen ise oli endiselt rahuarmastaja ja sellisena talutav. Nii ei olnud õieti muud vaja, kui lülitada välja lehe käredamad kaastöölised. Et Jannseni ja Jakobsoni vahekorid oli eriti pärast 1869. a. laulupidu tunduvalt jahtunud, oleks võidud kõige kardetavamana ja tülitokitavamana kaastöölise eemaldamist saavutada ka ainult manitsuste ja ähvardustega, kui just niisugusest kaastööst ei oleks tunduvalt olenenud lehe minek ja Jannsen ei oleks olnud küllalt ärimees, et seda arvestada.

Meil ei ole küll lähemaid andmeid selle kohta, kuidas toimusid Jannseni ja sakslaste vahelised läbirääkimised, eeltoodud olukorda arvestades võime aga arvata, et see toimus umbes nii, nagu kaasaeglasel kujutlesid. Sakslased käisid peale, Jannsen loobu käremeeleisest kaastöölisest, eriti Jakobsonist. Jannsen vaidles vastu, öeldes, et temalegi ei meeldi käre toon ja tülinorimine, aga ta ei saa parata, sest niisugusest toonist oleneb lehe minek ²⁴⁾). See viis vaidlused majanduslikule pinnale ja siin jõuti kergesti kokkuleppele, sest kus oli vaja kaitsta oma positsioone, ei olnud rüütelkonnad kitsid ja Jannsenil oli ajaleht esmajoonel rahaallikas, nagu märgib Grenzstein ²⁵⁾).

Rüütelkondade arhiivides leiduvatest vähestest märkustest ei selgu ka kokkuleppe lähem iseloom. Esimene teade saavutatud

21) A. Tobi en, tsit. t. II, lk. 151.

22) A. Tobi en, tsit. t. I, lk. 93.

23) A. Tobi en, tsit. t. II, lk. 151.

24) Vt. A. Grenzstein, Kodumaa korraldus, lk. 127.

25) H. Kruus, Oleviku asutamine. „Ajalooline Ajakiri“ 1932, lk. 151.

kokkuleppe kohta on järgmine sissekanne Eestimaa rüütelkonna nõukogu protokollis 1. septembrist 1870. a.:

„Maanõunik parun Samson teeb ettepaneku toetada Tartus ilmuvat ajalehte Eesti postimees esmalt üheks aastaks 585 eksemplari ostuga, et pakkuda talle vahendeid parteitumaks ja mitmekülgsemaks meie provintse puutuvate praktiliste küsimuste käsitlemiseks.

Koosolek otsustas eeldades Liivimaa rüütelkonna lubatud kaosasavõtmist esmalt üheks aastaks ettepanud toetust anda“²⁶⁾.

Selle järgi siis kindlustati „Eesti Postimehele“ teatav tiraaž. Nimelt Eestimaa osas 585 tellimist, kuna Liivimaa osa suhtes ei ole läinud korda arvu kindlaks teha. Eestipoolselt on avaldatud lepingu iseloomu kohta kaks eri arvamust: 1) on arvatud, et „Eesti Postimehele“ kindlustati 2000 tellimist²⁷⁾, s. t. sakslased tellisid omalt poolt puudujääva osa, ja 2) et Jannsenile makseti 2000 rbl.²⁸⁾. Nagu nähtub sellest sissekandest ja järgnevalt 1871. a. Jannsenile väljamakstud summadest, ei ole vist kumbki seisukoht õige. 585 eks. on väga imelik arv. Raske on sellele anda teist seletust, kui et rüütelkonnad lubasid lihtsalt tellida Jannsenilt tervele tema lehe senisele tiraažile vastava arvu lehti, sest umbes niipalju võis „Eesti Postimehel“ sel ajal olla lugejaid Eestimaal, kui üldine lugejate arv oli 2000. Tegelikud väljamaksmised J. V. Jannsenile Eestimaa rüütelkonna kassast osutavad ka sinnapoole. Esimene vastav sissekanne ERü pearaamatuis on 21. maist 1871. a. — toetus „Eesti Postimehele“ 373 rbl. 75 kop.²⁹⁾. Järgmine sissekanne on 1. septembrist 1871. a. esmalt jälle 373 rbl. 75 kop. ja siis samal päeval 150 rbl.³⁰⁾. „Eesti Postimees“ maksis sellal postiga 2 rbl. 50 kop. aastas ja 373 rbl. 75 kop. jaotatult kindlustatud tellimiste arvule 585 annab umbes 64 kop., seega peaaegu täpselt veerandaasta tellimise hinna. Kolmas sissekanne, 150 rbl., samal esimesel septembril näitab, et vahepeal oli saavutatud see uus, rüütelkonna seisukohast kasulik kokkulepe, mille järgi käidi edaspidi „Eesti Postimehele“ maksmises. Nimelt maksab Eestimaa rüütelkond edaspidi järjekindlalt 600 rbl. aastas³¹⁾, 1. sept. väljamakstud summa 150 rubla

26) ERüA A IV 91, lk. 160.

27) A. Grenzstein, Kodumaa korraldus, lk. 127.

28) Neljas Appokriiva raamat Mulgi rahvale. „Eesti Kirjandus“ 1930, lk. 65.

29) ERüA B II 20. Sissekanne väljaminekute poolel 21. V 1871.

30) Sealsamas, 1. IX 1871.

31) ERüA B III 8, lk. 78, 82, 218, 222 jne. Eestimaa rüütelkonna pearaamatutes rubriigis „Bewilligung“.

oli siis 1871. a. viimase veerandaasta summa, aga juba uue normi järgi.

Uue kokkuleppega loobusid rüütelkonnad (sest on tõenäoline, et ka siin mõlemad rüütelkonnad tegutsesid käsikäes) senisest toetamisviisist tellimiste näol, mida oli raske paigutada, ja läksid üle lihtsalt kindlale toetusele või mõjutussummale, jättes lehe levitamise mure väljaandja enda kanda. Uus leping oli kasulik mõlemale poolele: rüütelkonnad said hinnaalanduse, Jannsen puhta raha. Rüütelkondadel oli selles olukorras, kus „Eesti Postimehel“ polnud käremeelsemat ja seega rüütelkondadele vastumeelsemat võistlejat, kelle poole lugejad oleksid võinud üle minna, ükskõik, kui palju lehte loeti. Mõlemale poolele oleks olnud aga kahjuks, kui rüütelkonnad oleksid hakanud omalt poolt lehti tasuta jagama, sest see oleks olnud kohe selgeks märgiks, et Jannsen on sakste poolt ära ostetud, ja viinud lehe ning selle toimetaja prestiiži tunduvalt alla.

Nagu eespool selgus, puudub sissekanne 1871. a. 1. veerandaasta summa tasumise kohta. Selle seletuseks on mitu võimalust. Võimalik esmalt, et esimene summa maksti kellegi teise, näiteks kokkuleppe sõlmija või rüütelkonna peamehe nimel välja. Teine võimalus aga on, et rüütelkonnad maksid oma osa tagantjärele juba osutatud teenete eest, s. o. kui Jannsen oli lehte kindla aja toimetanud sakstele meelepärases vaimus, siis sai ta selle eest oma tasu põhimõtte järgi: enne töö, siis palk. Kolmanda võimalusena ei saa aga ka jätta arvestamata, et kokkulepe võidi sõlmida kohe alguses nii, et Jannsenile anti aega vanast vaimust kahtlust äratamata lahtisaamiseks. Viimast näib muu seas tõendavat mõnede veel üsna teravate kirjutiste esinemine pärast seda, kui esialgne kokkulepe oli kindlasti juba sõlmitud, ja ühe Jakobsoni kirjutise ilmumine 1871. aastal³²⁾.

Mis puutub Liivimaa rüütelkonda, siis sealseis Eestimaa rüütelkonna nõukogule vastava aadlikonvendi protokollides ega ka kassaraamatutes ei ole ühtki märkust Jannseni „Eesti Postimehe“ subventeerimise asjus. Iseenesest on aga selge, et Liivimaa rüütelkonna toetus ei saanud olla väiksem, sest leht ilmus Liivimaal ja levis ka peamiselt seal. Kuna toetus oli nähtavasti tehtud olenevaks lugejate arvust, peaksime isegi arvama, et Liivimaa rüütelkonna osa oli vähemasti 2 korda suurem. Sellele muide vihjabki üks asjaolu. Nimelt just samal ajal, kui Eestimaa rüütelkond maksab Jannsenile välja 1871. a. viimase veerandi summa 150 rubla, saab maanõunik H. von Samson, keda ju üldiselt on

32) Eesti Postimees 1871, nr. 6.

peetud Jannseni äraostmise kampaania peategelaseks, maamarsali käsutusse antud summadest (6. sept.) 300 rubla³³). „Eesti Postimehele“ väljamaksmisi näitavate sissekannete puudumine Liivimaa rüütelkonna kassaraamatuis ei eita midagi, sest ka vastavail teiste maarahva ajalehtede toetamise juhtudel aeti Liivimaal asja tunduvalt suurema saladuskatte all ja suurema ettevaatusega. Nii ei määratud tavaliselt summasid otseselt vastavale lehele, vaid anti need resideeriva maanõuniku ja maamarsali käsutusse³⁴). Sel kombel viimaste poolt väljavõetuina ei kannu need summad küljes märki selle kohta, mis otstarbeks neid just kasutati.

Kui rüütelkondade arhiivid ei vasta täpselt küsimusele, missugused kohustused võtsid rüütelkonnad kokkuleppega enda peale, siis veel vähem täpselt vastavad nad küsimusele, missugused olid Jannseni vastuteened. Ühe eestipoolse arvamise järgi Jannsen pidi vastutasuks loobuma oma käremeelsetest kaastöölisest, esmajoones Carl Robert Jakobsonist³⁵), teise järgi ta andis lehe praost Willigerode tsensuuri alla³⁶). Esimest tegi Jannsen tõesti, see oli paratamatu. Teise suhtes ei ole kindlaid andmeid. On küll analoogiaid, mis lubavad seda oletada. Nii näiteks määras Liivimaa rüütelkond lätikeelsele „Latweeschu tautas beedris'ele“ omalt poolt järelevalvaja³⁷). Keegi pidi ju olema, kes lehe järjekindlalt läbi luges ja järele valvas, et kokkulepet ausalt täidetakse. Tsensori olemasolu on tõenäoline ja Willigerode isik usutav. Küsimus on ainult, kas on tegemist eel- või järeltsensuuriga. Mõnede vanas vaimus kirjutiste esinemine „Eesti Postimehes“ ka pärast seda, kui Jannsen oli rüütelkondadelt juba raha saanud³⁸), näitab, et oli kas järeltsensuur või siis oli tsensor oma ametis hooletu.

Nii painutasid saksad esimese tõelise eesti lehe enda teenistusse. 1871. aastal algab Jannsen vastavalt sooviga: „... temma andko... et meie maal õigus ja kohhus, rahho, rõõm, vastastiko armastus ja kokkoleppimine õnnelikko elo põhhi olleks.“ —

33) LRüA nr. 3411, lk. 278.

34) „Latweeschu tautas beedris'ele“ toetuse maksmine — LRüA Residir- und Conventrecesse 1879, lk. 281, 282.

35) Jakobsoni arvamine. Vt. „Eesti Kirjandus“ 1930, lk. 3.

36) A. Grenzstein, tsit. t., lk. 128; A. Kruusberg, Venestuse tulekul, lk. 10.

37) LRüA Residir- und Conventrecesse 1879, lk. 282, 592, 593, 597.

38) Näiteks „Eesti Postimees“ 1871, nr. 42, kus kirjutatakse Peetri kihelkonnast, et vallad on teinud suuri kulutusi kihelkonnakooli asutamiseks, asi aga on pastori ja mõisade vastuseisu tõttu nurjunud. Sama aasta nr. 52 avaldatud pastori õienduses ja Jannseni kirjasaatjat hukkamõistvas lisanduses sellele avaldub aga juba suunda muutnud Jannsen.

Alguses, nagu näha, oli Jannsenil veel endisi kaastöölisi ja siis vilksatas vahel vana vaimu³⁹⁾. Hiljem aga, niisama nagu Jannsen alguses aegapidi läks kaasa oma käremeelsemate kaastöölistega, ta läks jälle kaasa uue suunaga, või õigemini selle päris vana vaimuga, milles algas. Ja kui „Sakala“ ilmuma hakkas, oli Jannsen juba jälle täiesti oma algaegade kösterlikus sõiduvees.

Vaheajal Jannseni äraostmisest kuni „Sakala“ ilmuma hakkamiseni oli eesti rahvuslus niisiis täiesti ilma oma häälekandjata. Ei saa küll öelda, et „Eesti Postimees“ oleks sel ajal olnud otse sakste häälekõvendaja. Sirvides kõrvuti „Eesti Postimehe“ esimesi aastakäike ja aastakäike seitsmekümnendaist aastaist, võib viimaseis isegi märgata teatavat arengut edumeelsuse ja suurema rahvuslikkuse suunas, kõrvutatuna aga 1870. aastakäiguga on hilisemad märgatavalt saksavaimulisemad. Areng ajakirjanduses oli sellega ikkagi pandud seisma ja ajutiselt antud väike tagasikäik.

Rüütelkond võitis sellega neil ärevail aegadel palju. Rahvuslik äratus pidi nüüd pika aja jooksul jälle käima suust-suhu nagu enneajakirjanduslikul ajal. See aeglustas tunduvalt arengu tempot. Et eesti poolelt ei saadud enam avalikult rääkida juttu saksastamisest ega nuriseda sakste võimutsemise vastu, vaid eestikeelne ajakirjandus hindas koguni kiitvalt siinset olukorda ja sakste tegevust eriti hariduslikul alal, see võttis suure osa jõudu ka venepoolsetelt kallaletungidelt just ajal, mil need olid nii teravad, et nende vastu oldi sunnitud võitlema suurte pingutustega ja rahaohvritega⁴⁰⁾.

Tunduvalt vähendas „Eesti Postimehega“ toimunud ärioperatsiooni kasulikkust nii sakslastele kui ka Jannsenile see, et asi oli kuskilt läbi tilkunud ja varsti kogu maa kajas kuuldusest, et Jannsen on sakslaste poolt ära ostetud. Näib, et selle jutu pealevitaja oli C. R. Jakobson⁴¹⁾. Igatahes esineb tema kirjades kõige esmalt see kahtlustus ja suur mõju oli ta vastaval satiiril värssdraama kujul, mis levis käsikirjalisena eriti Mulgimaal⁴²⁾. See Neljas Appokriiva raamat Mulgi rahvale ja suust-suhu leviv jutt läks igatahes nii suureks, et Jannsen juba 1871. a. lõpul oli sunnitud end ajalehes avalikult niisuguste etteheidete vastu kaitsema. Ta teeb seda pikas kolmeveerulises vastuses kirjale,

39) Eesti Postimees 1871, nr. 1.

40) Sellal asutati „Nordische Presse“, toetati „St. Petersburger Zeitung“it“ ja asutati oma teadetebüroo Peterburis ja Lääne-Euroopa linnades.

41) A. Palm, tsit. t., lk. 3.

42) Sealsamas, lk. 6, 11.

milles nähtavasti on kõneldud maal liikuvast jutust ja ähvardatud asja avalikuks tegemisega ja lugejate äralangemisega. Jannsen ütleb, et ta on „sähkardusi kirjasi, ni kentsakad ja weidrad, ossast ka üsna lapsikud“ ennegi saanud. Tänu Jumalale, ehk küll mõni tulipea nende seas elab, olevat rahvas aga terve ega kõnni „melega issama kahjuks, tulle tikkud käes oma elloteed eddasi waid tunneb ärra, et wihha, wihkamine, kius kaddeded koddused tüllid ja riud, kus neid armastakse, kellegile karwa wäärt kasso ei to, waid palju ennam kahjo. Olgo meie rahwa õpetus ja selle järele temma õigused ka lapsepõlves kasvamas agga nemmad peawad ja sawad aasta aastalt suremaks ja tuggewamaks sama, ommeti mitte muido, kui seadusliko radda möda, lomulikult aga mitte lomuse wasto.“

„... Kes wõeriti asjo sowib, se sowigo enne „Eesti Postimehhe“ surma... omma parrema teadmisse ja süddame tunnistuse wasto ja Eestirahwa kahjuks ehk eksituseks ei wõi ega sa minna melega ial middagi ütlesma egga kirjutama, seks pean ma omma issama ja Eestiwendade tössist kasso liig kalliks. Selle eest ei olle agga kellegil innimesel tarwis (Teil egga Teie kelepksjatel ka mitte) punnast koppikut maksta, mis kegi ka ep olle teinud, olgo siis et zeitungi lehta tahtwad tellida, mis ma muidugi ilma hinnata ei wõi anda, agga hinna eest ni mitto tuhat kõigile kes ial tahtwad.“

„... Teie ütlete „Wõrro, Tarto ja Järvamaal“ kuulnud ollewad, et „Eesti Postimees“ ennast Saksadele ärramünud — no eks kaup olle wannem, kui meie pattused — pannete ka omma arwates tuhhandete wisi hinda jure, mis näitab, et Teie tedda oddawalt ka ärra ei tahha anda, ehk meie kül ei tea kas ostjat leiate, pealegi ni kõrge hinna eest... Eddasi ütlete nüüd ka kuulnud ollewad, mis tingimisega ta sedda kaupa teinud: „et eddespiddi rahwast ei pea õppetama... Teie ütlete sedda kõik kuulnud ollewad, kus siis Teie omma mõistus ja silmad jänud? Eks zeitung seisa iggäühhel lahti ees? Otsi sealt omma wihha kustutuseks wigga ja kõnnele ehk kirjuta kes mees tahab olla, agga mitte maailma lorri järele...“ — „... Teie näitate agga üksi neid Eesti mehhiiks piddawad, kes hästi suurt kissa ja kärra tewad, sago rahwas sest targaks ehk joobnuks... ja ütlete kui prohwet teadwad, „et tullewa aasta kõiges teie maakonnas mitte ühte ainust luggejat ei pea ollema“. ... Kuulge, mo armas ma teeksin tullist patto kõige omma suggu rahwa wasto, kui ma sedda tühja ähwardamist kõige wähhemat tähhele panneksin. — Jumala hallustusest peame kõik ellama... et agga Teie kirja järrele ka mõnned

teised mind isseennese hinnast kartwad ellawad, siis teadke: Minna ollen, Jummal tännatud, oma töö ja waewa eest, ramatuid ja zeitungi wälja andes paljogi rahha sanud — kellest ma muido ellanud? — Aggamitte ühte ainust punnast koppikut, kelle eest ma isseennast ehk tõdde ja õigust olleksin ärra münud... Ni palju kui Jummal mind aitab, lodan ma, et ka kõige hullemad „lorrid“ minno ja mo rahwa wahhele nisuggust aeda mitte ei sa tehha, kust ma armastuses nende jure mitte enam ei jõuaksin ülle ronida... 43)“ — Selles kirjas lükkab Jannsen niisiis tagasi kõik süüdistused, nagu oleks ta sakslaste poolt ära ostetud, ja püüab süüdistajaid sootuks naeruvääristada. Ühtlasi teeb ta siin endast suure ja ennastohverdava rahvuslase, keda ainult selle pärast taga kiusatakse, et ta ei räuška ega nori tüli, vaid tahab asju ajada sõbralikus waimus.

See waga näoga julge valeksajamine ei suutnud eestlasi siiski veenda. Kuigi otseseid tõendeid selle nn. „Jannseni müüdavuse“ kohta kuni käesolevani ei ole esitatud, uskus seda müümise juttu hoolimata Jannseni ümberlökkamisest siiski enamik kaasaegseid tegelasi 44) ja see alandas eestlaste silmis tunduvalt Jannseni ja ta lehe autoriteeti ning mõju ja vähendas lugejate arvu.

Peab märkima, et eesti tolleaegsed tegelased hindasid küll õieti Jannsenit kui rahvuslast, alahindasid teda aga kui ärimeest. Jannsen isegi ironiseerib eeltoodud ümberlökkamises selle üle. Eestlased arvasid, et 2000 rubla oli Jannseni enda eest küllaldatakse hinnaks, Jannsen aga sai aegapidi ainuüksi Eestimaa rüütelkonnalt 5721 rubla 50 kopikat. Kui siia juurde arvata vähemasti niisama suur Liivimaa rüütelkonna toetus, tõuseb summa ligi

43) Eesti Postimees 1871, nr. 44.

44) Nende hulgas, kes uskusid Jannseni „äraandmist“, olid Jakobson, Veske, Grenzstein ja ka Hurt. Vastupidist väidab õieti ainult M. J. Eisen (A. Palm, tsit. t., lk. 3—4) ja peale tema loomulikult niisugused tegelased nagu H. Rosenthal, kes olid Jannseniga seotud ja ise saksastunud (H. Rosenthal, Kulturbestrebungen estnischen Volkes, lk. 207). Ajaloo-uurijad on seda küsimust korduvalt käsitelnud, jagunedes samuti kahte leeri: kes oli enam Jannseni austaja, ei uskunud ta vastaste jutte, kes hindas kõrgemalt Jakobsoni, ei uskunud Jannsenit. Viimati katsus küsimust Jannseni-vastases waimus lahendada A. Palm oma siin korduvalt tsiteeritud töös, taandus aga kohe, kui Eugen Jannsen astus vihaselt oma isa eest välja ja väitis, et ei ole niisugust dokumenti, mis Jannseni „äraandmist“ tõestab („Eesti Kirjandus“ 1930, lk. 289, 291 ja 336). Lõpuks jäädi ootama lahendust Jannseni perekonnapaberite avamisest 1945. aastal. Tegelikult oli peaküsimuse lahendamiseks aga vaja ainult meenutada, et niisuguseis asjus tegutsesid Eestimaa ja Liivimaa rüütelkond tavaliselt koos, ja lüüa kord lahti Eestimaa rüütelkonna kassa-raamatud sellest ajast.

12.000 rublale. Arvestades aga loomulikuna näivat võimalust, et Liivimaa rüütelkond maksis kuni kaks korda enam, sai Jannsen koguni üle 17.000 rubla, sellest 2000—3000 rubla esimesel aastal. See arvestus näitab siiski ühtlasi, et tookordseil juttudel oli tugev põhi all. Kui räägiti 2000 rublast, vastab see umbes summale, mille Jannsen võis saada esimesel aastal kas ainult Liivimaa rüütelkonnalt või mõlemalt kokku, vastavalt sellele, kumb oletus on õige. Eestipoolsed arvamused aga unustasid, et maksimine jätkus ka edaspidi ja summa seega aegapidi mitmekordistus. Arvati nimelt, et tehti kohe kindel kirjalik leping ja maksti ühekordne summa peo peale⁴⁵⁾. Säärast kirjalikku lepingut aga vaevalt hakati sõlmima, sest seda ei olnud vaja. Kui Jannsen tahtis loobuda, võis ta lihtsalt võtta teise tooni, tahtsid seda saksad, võisid nad lihtsalt jätta maksmata. Mõlemad olid üksteisel niigi vastastikku peos. Kirjalik leping, kui see kuidagi oleks nähtavale ilmunud, oleks mõlemaid pooli ainult kompromiteerinud. Parem oli siis juba aumehekokkulepe.

Sel usalduslikul alusel kestis Jannseni ja rüütelkondade koostöö tervelt 9 aastat. Selle aja jooksul makseti igal aastal mai- ja oktoobrikuus Eestimaa rüütelkonna kassast „Eesti Postimehe“ toimetusele välja 300 rubla⁴⁶⁾. Viimase summa sai Jannsen Eestimaa rüütelkonna kassast 16. oktoobril 1879. aastal. Ka Eestimaa rüütelkonna nõukogu protokollist 15. III 1880 selgub, et toetus on „Eesti Postimehelt“ ära võetud eelmise aasta, s. o. 1879. a. sügisel⁴⁷⁾. Ei ole küll mingeid andmeid selle kohta, et Liivimaa rüütelkond talitas samuti, kuid see on niisama hästi kui kindel, sest kõigil teistel säärastel juhtudel läksid mõlemad rüütelkonnad lõpuni koos, ja pealegi alustas Liivimaa rüütelkond varsti selle järel oma eestikeelse lehe loomist.

Toetuse maksimine lõpeb mitmeti imelikul ajal. Parajasti oli „Sakala“ aeg, mil vastukaaluks eriti vajati oma lehte. Pealegi tehti just veidi enne seda saksa pastorite poolt pingutusi eesti pastorite parteiga kokkuleppele jõudmiseks⁴⁸⁾, ning „Eesti Postimees“ oligi kujunenud just viimase häälekandjaks. Nii peame otsima põhjusi „Eesti Postimehe“ juurest. Seal toimuski parajasti tol ajal oluline muutus: nimelt asus 1879. aasta sügisel Harry Jannsen oma isa kõrvale „Eesti Postimehe“ kaastoiMETA-

45) Nii kujutatakse asja „Appokriiva raamatus“ ja sama nähtub A. Kruusbergi andmeist (Venestuse tulekul, lk. 10).

46) ERüA B III 8, lk. 78, 82, 218, 222; B III 9, lk. 69, 73, 231, 235, 385, 387; B III 11, lk. 69, 73, 1878. a., lk. 63, 67, 1879. a.

47) ERüA A IV 151, lk. 9.

48) H. S p e e r, tsit. t., lk. 466 j.

jaks. Et just tema tulek lehe toimetusse tõi kaasa rüütelkonnaga sidemete katkestamise, sellele vihjab muu seas ka asjaolu, et Harry Jannsen kujunes rüütelkonna tegelaste silmis nii vihatuks, et teda kõrvutatakse Jakobsoniga ja peetakse hullemakski ässitajaks ⁴⁹⁾.

Harry Jannsen oli küll ka saksasõbraliku suuna esindaja, aga ühes selle eriharus. Tal oli oma, nn. baltluse programm, mis rõhutas kõigi Baltimaadel elavate rahvaste solidarideeti ja ühist isamaalsust, hoolimata rahvuslikust erinevusest. See programm sai aga samavõrd terava arvustuse osaliseks mõlemalt poolt. Eestlased nägid selles suurimat rahvuslikku hädaohtu, sakslased, kes ei tahtnud, et maarahvast saaksid eestlased ja lätlased, s. t. teadlikud erirahvused, ei tahtnud aga ka sugugi olla maarahvaga võrdselt baltlased. Nii kaotas leht esiteks eestlaste hulgas veelgi oma mõjust, teiseks ei meeldinud enam ka sakslastele, kes seni lehele juurde maksid. Kuna uus programm nii osutus „Eesti Postimehele“, s. t. ühtlasi Jannseni perekonnale suureks majanduslikuks hoobiks, kerkib kahtlus, kas Harry Jannsen varem teadiski isa tõelisi tuluallikaid ja kahe isanda teenimist. Vastasel korral oleks ta osanud karta riski, mis uus programm enesega kaasa tõi. Tal ei olnud ei isa kavalust ega oskust ning püsivust püüda olla mõlema poole meele järgi. See viis lehe tiraaži ja tulud lõpuks nii alla, et leht läks uute omanikkude kätte ja seega sootuks sakslaste teenistusest ära vastaste leeri.

Rüütelkonnad ei kahetsenudki vist väga selle pärast, et „Eesti Postimees“ nende mõju alt lahkus. Olukord nõudis küll kõige tungivamalt omameelset eestikeelset häälekandjat, rüütelkonnas aga oldi veendunud, et „Eesti Postimees“ on kaotanud oma mõju just selletõttu, et olid teatavaks saanud lehe suhted sakslastega ⁵⁰⁾.

(Järgneb.)

V. Miller.

E. BORNHÖHE OSA MAAILMAKIRJANDUSE EESTINDAMISES.

Mitte ainult algupärase kirjanduse viljelemisega ei piirdu E. Bornhöhe teened meie kirjanduselu edendamisel. Tal on samuti teeneid tõlkekirjanduse eest hoolitsemises, maailmakirjanduse tutvustajana ja kättesaadavaks tegijana. Muidugi sai see

49) A. T o b i e n, tsit. t. II, lk. 207 j.

50) Liivimaa maanõunikku kolleegiumi kiri Eestimaa rüütelkonna peamehele 27. VII 1881, ERÜA A IV 154, nr. 335.

toimuda ainult neis raamides ja piirides, mida tingisid temaaegsed olud. Kuid tähtis ei ole mitte niivõrd see, kuipalju ta sai sel alal teha ja kuipalju ta saavutas, vaid see mentaliteet, mis teda kandis maailmakirjanduse eestindamises ja maailmakirjanduse tundmise vajaduse rõhutamises. Selles suhtes on Bornhöhe tähtsamaid teerajajaid meie kirjanduselus, meie tõlkekirjanduse alal, jõudes ette oma ajast. Ta võib ses suhtes olla eeskujuks paljudele tänapäevalgi, kes mitte ei taha aru saada, milleks on tarvis tunda suuri maailmakirjanikke ja milleks lugeda nende teoseid.

Rõhutades maailmakirjanduse suurteoste tähtsust eesti rahvale, ründab Bornhöhe alaväärtuslikku kirjandust, mida ta peab lugejale kahjulikuks. Ta lausub muu seas järgmist: „Meie soovime, et meie armas Eestikeel pea nii kõrge harimisejärje peale jõuaks ja osavaid ümberpanijaid leiaks, et rahvas lahja ja kerge laste- ning röövli-juttude asemel ka korra suure mehe (Shakespeare'i) mõtteid maitseda saaks“¹⁾.

E. Bornhöhe on kirjanik jumala armust. Fenomenaalne mälu, haruldane võime fabuleerida ja oskus jutustada, kujusid luua ja lõpuks huvi kirjanduse vastu on jooned, mis on temale omased. Huvi kirjanduse vastu oli tal elav juba varases lapsepõlves — nii lugemise kui ka oma loomingu viljelemise alal. Ta luges palju juba enne 10. eluaastat ja 15-aastaselt hakkas ta ise looma, avaldades oma esimesed katsed trükist (vt. ajakiri „Meelejahutaja“ 1878).

Et ta sai hariduse saksakeelses algkoolis ja kreiskoolis, siis oli ta saksa keeles kodus juba varasest noorusest peale. Seetõttu oli tal võimalik ligi pääseda maailmakirjanduse suurteoste. Seda võimalust ei jätnud ta kasutamata. Ta luges kõik läbi, mis saksa raamatukogudes oli saada, nagu ta ise ühes kirjas M. Kampmaale tähendab. „Keegi „suurvaim“ pole mul tundmatuks jäänud,“ ütleb ta seal²⁾.

Edaspidisedki olud kujunesid nii, et ta jäi elavasse kontakti maailmakirjandusega, töötades ajakirjanikuna saksa ajalehtede toimetustes ja koduõpetajana mõisnikkude perekondades, kus leidsid suured raamatukogud, mistõttu ta huvi maailmakirjanduse vastu aina kasvas. Eriti viljastavalt mõjusid tema kirjandushuvi elustamisse need aastad, mis ta veetis Venemaal, olles seal kuulsates perekondades, nagu Speranski, Ofrossimovi ja vürst Obolenski juures koduõpetajaks. Viimases perekonnas õppis ta ka L. Tolstoid ja ühte osa tema perekonna liikmeist tundma.

1) „Lindanissa“ 1881, nr. 1.

2) E. Bornhöhe — M. Kampmaale a. 1912. EKIA.

Bornhöhel oli kaks võitmatut kirge, millede rahuldamisele ta ei saanud iialgi vastu panna. Need olid reisid ja raamatud. Ta ise tähendab eespool tsiteeritud kirjas, et raiskab kõik oma raha reisidele ja raamatutele. Bornhöhe oli nii püsimatu, et vaevalt sai ühe aasta kusagil paigal olla, jälle pidi ta reisikire tõukel teisale minema, kus sai uusi muljeid ja kogemusi.

Seoses reisi- ja kirjandushuviga esines temas elav huvi võõrkeelte vastu. Viljaka reisimise ja maailmakirjanduse lugemise ning tundmise eelduseks oli paratamatult tarvilik paljude võõrkeelte valdamine. Sellest johtuvalt hakkaski ta juba varakult võõrkeeli õppima ja lõpetanud eksternina gümnaasiumi, astus ta Tartu ülikooli keeleteaduse osakonda üliõpilaseks, et võõrkeeltega põhjalikumalt tutvuda. Siin ei saanud ta rahapuudusel olla kahjuks rohkem kui ligikaudu ühe aasta.

Omapärane oli E. Bornhöhe keelteõppimise viiski. Ta võttis sõnaraamatud kätte ja püüdis õppida need lihtsalt sõna-sõnalt pähe, mis tema fenomenaalse mälu juures ei olnud sugugi mitte nii väga üle jõu käiv. Nii õppis ta ära ladina, kreeka, vene ja prantsuse keele; osalt tarvitas ta õppimise juures ka Toussaint'i meetodit. Kokku tundis ta teoreetiliselt 8 keelt, vallates neid enamikult ka praktiliselt. Seda arvestades võis ta kõigi suuremate kultuurrahvaste vaimuvara algkeeles lugeda. Seega kuulub Bornhöhe meie haritumate ja kultuurimeelsemate kirjanikkude hulka. Omades laia silmaringi, ei olnud ta vaimu ning eneseteostus surutud kitsastesse raamidesse. Sellest tulebki tema huvi rahvusvaheliste vaimukangelaste loomingu vastu ja tahe seda teha kättesaadavaks ka eesti rahvale, millist taotlust tuleb E. Bornhöhe juures vääriliselt hinnata.

E. Bornhöhe rõhutab rohkem kui üks kord, et kõigepealt tuleb eesti keelde tõlkida kõige väärtuslikumaid maailmakirjanduse tooteid. Seda asub ta ise teostama, avaldades mitmeid maailmakirjanduse suurteoste tõlkeid eesti keeles. Muidugi ei ole kõik E. Bornhöhe tõlked ühtlase väärtusega. Oma noorpõlves on ta tõlkinud ka vähemväärtuslikke asju, mitte kunagi aga hoopis väärtusetuid.

E. Bornhöhe alustas oma tõlkekirjanduslikku tegevust a. 1878, mil ilmus trükist tema esimene raamat „Röövel ja mõisnik ehk kaks vaenlast“. Autor oli sel ajal 16-aastane. Seda E. Bornhöhe jutustust on seni peetud algupäraseks teoseks. Nii M. Kampmaa kui V. Ridala on sellel arvamusel, nimetades „Röövlit ja mõisnikku“ Bornhöhe esimeseks jutukatseks. See peaks olema aga eksitus. „Röövel ja mõisnik“ on ilmselt tõlge või kui mitte

otsene tõlge, siis vähemalt mugandus. E. Bornhöhel on käes olnud mingi saksakeelne indiaanlasjutt ja selle on ta siis eesti keelde tõlkinud. Sellele vihjab kaudselt ka jutu seeria pealkiri „Jutustused Ameerika maalt“. Milline teos nimelt E. Bornhöhel aluseks on olnud, see kahjuks on praegu teadmata. Jutu tegevus areneb Mehhikos ja on algusest lõpuni seiklusliku iseloomuga. Teosel tõsisemat kirjanduslikku väärtust ei ole, küll aga avaldub selles Bornhöhe anne ja osavus ladusalt ning voolavalt jutustada.

Järgmine jutupala, mis pärineb E. Bornhöhe varasemast kirjanduslikust tegevusajast, on „Üks leht „Vana pagana“ tähtraamatust“, ilmunud ajakirjas „Meelejahutaja“ 1879. Seegi on ilmselt tõlge, mida oletab ka V. Ridala oma kirjandusloos. Tõlked näivad olevat E. Bornhöhe hilisemadki jutustused, nagu „Orelimängija“, ilmunud A. Perdi „Jõulu-Lehes“ 1895, „Aadam ja Eeva“, ilmunud „Rahva-Kalendris“ 1893, „Anni neitsipõlv“, ilmunud „Ed. Bornhöhe kirjatööde kogus“ 1905, „Liisi peigmees“, ilmunud A. Perdi „Lihavõtte-Lehes“ 1896, „Must plaaster“, ilmunud A. Perdi „Jõulu-Lehes“ 1895. Kuigisuurt kirjanduslikku kaalu neil jutustustel ei ole.

1881. a. algul alustab E. Bornhöhe tähelepanuväärivat üritust, mis ilmselt osutab tema maailmakirjanduslikule huvikallakule ühelt poolt, teiselt poolt aga tema erksale rahvuslikule hoiakule. See on kirjandusliku ajakirja „L i n d a n i s s a. Tallinna kirjanduse anded põetuseks ja ajaviitmiseks igapähele“ ilmumine. Ajakirja eesmärgiks on, nagu nähtub programmkirjutisest „Meie lugejatele“, head ilukirjanduslikku ja teaduslikku lugemisvara pakkuda. Muu seas ütleb Bornhöhe:

Meie peamure on, lugejale tuumakat ajaviidet ja kergemaid õpetlikka tükka igast teadusest pakkuda. Seks pruugime osalt Eesti meeste algupäralisi töösi ja võtame neid rõõmuga vastu kui pakutakse, ehk paneme võerast keeltest kõigeparema kirjanikude töösi ümber.

Kelle meel veel hoopis lorijuttudega täidetud ei ole, saab neid töösi isuga uurima ja siin ja seal ehk mõni tera headust ning tarkust leidma, mis teda rõõmustab.

Ajakirja sisusuuna määrab lehe esipilt, mis kujutab W. Shakespeare'i, ja sissejuhatav luuletus „Lindanissa“, mille viimane salm, nähtavasti E. Bornhöhe enese luuletus, kõlab järgmiselt:

Eesti nimi jälle hinnas,
Rõõmsalt tärkab terve taim.
Lindanissas, Eesti linnas
Ärkand kalevide vaim.
Priius tõstab uhkest rinda,
Seisan mõtetes ma seal,
Kus kord kurvalt armas Linda
Kange poja kalmu peal.

Shakespeare'i kohta ilmub peale pildi eri artikkelgi, milles Bornhöhe räägib maailma suurima kirjaniku elust ja loomingust, imetelles tema vaimusuurust. Muu seas ütleb ta järgmist: „On seda tõeste üks lihane inimene kirjutanud, või on see ühe kehata vaimu töö, kes enam kitsa, nõdra peaju abil ei mõtle, vaid kõiki saladusi maa ja taeva vahel igaveses valguses näeb?“ See on esimene kord, kus eesti keeles Shakespeare'ist kirjutatakse ja kus eesti lugeja sellest suurest kirjanikust esimest korda teateid saab.

Ajakirja peamiseks sisuks on ilukirjanduslikud palad, tõlked saksa ja prantsuse keelest, enamikult ajaloolised jutustused, millesse on suunatud tema maitsekallak ka ta oma algupärase loomingu juures.

Kahjuks sai E. Bornhöhe ajakirjast ainult kaks numbrit ilmuda, siis jäi see seisma, nähtavasti lugejate puudusel. Rahvale ei olnud veel jõukohane säärane tõsise, väärtusliku ning soliidse sisuga ajakiri, nagu oli seda „Lindanissa“.

Nagu teada, ei olnud kirjandusliku loomingu viljelemine E. Bornhöhel mitte elukutseliseks tegevuseks, vaid rohkem juhuslikuks ja tujukohaseks tööks. Süstemaatiliselt kirjandusliku tegevuse arendamiseks ei andnud võimalust tema rahutu iseloom, püsimatus, rändamiskirg ja leivateenistuse mured, eriti vanemas eas. Kuid seda, mida ta juhuslikult tegi, on küllaltki palju.

Kogu tema kirjandusliku pärandi kujundavad 5 suuremat algupärast teost ja 6 suuremat tõlketeost, peale selle väiksemad palad, millest oli juba juttu. Bornhöhe tõlketeostel on meie kirjanduskultuuri arendamisel ligikaudu seesama erikaal kui tema algupärastel teostel. Tema tõlketoodangu hulka kuuluvad ja selle tuuma kujundavad säärased maailmakirjanduse raskekaalulise väärtusega teosed nagu D. Defoe „Robinson“ ja Cervantese „Don Quijote“. Bornhöhe teeneks jääb, et ta viimatimainitud teose esimesena teeb kättesaadavaks eesti rahvale. See ei vähenda tunduvalt Bornhöhe teeneid, et ta tõlked ei vasta neile nõudeile, mis tänapäeval tõlkeile seatakse. Sääraseid nõudeid ei olnud tol ajal üldse võimalik üles seada. E. Bornhöhe tõlked on lühendatud ja mugandatud rahvaväljaanded, nagu nad tol ajal olid mõeldavad. Bornhöhe üritas maksimaalset oma aja kohta, teisiti toimida ei olnud võimalik. Seegi asjaolu väärrib allakriipsutamist, et Bornhöhe püüdis algkeelest tõlkida ja algkeele alusel mugandada.

D. Defoe teos ilmus E. Bornhöhe eestinduses 1891. aastal nime all „Robinsoni imelikud juhtumised maailmas“.

ja merel". Eestikeelses tõlkes leiduvad kõik teose kandvamad ja olulisemad sündmustiku ja sisu osad (93 lk. tihedat teksti), nii et eesti lugeja sai täieliku käsituse suure inglise kirjaniku kuulsast reisiromaanist.

Huvitav on selle teose puhul jälgida kirjastaja ja autori või tõlkija ärivahekordi tol ajal. Need vahekorrad on üsna omapäraseid priieksamplaride suhtes, nagu nähtub E. Bornhöhe kirjast, mis on kirjutatud 4. juulil 1891 Kutnost (Poolas) A. Busch'ile, kelle kirjastusel „Robinson“ ilmus. E. Bornhöhe kirjas leidub järgmine iseloomustav lause: „Kui „Robinson“ valmis, siis teeksid sa mulle ühe eksemplari siia saatmisega suurt meelehädä.“

Suure hispaanlase surematu teos ilmus E. Bornhöhe eestinduses 9 aastat hiljem, rikkalikult illustreeritud kunstnik Doré illustratsioonidega, nime all „Hispania rüütli Don Quixote (Don Kihote) imelikud teod ja juhtumised“, 1900. Tõlkele kirjutab E. Bornhöhe ka lühikese sissejuhatus, milles ta ütleb: „„Don Quixote“ on üks neist raamatutest, mida „üleilmlisteks“ nimetatakse, ja jääb selleks, nii kaua kui inimesed imelikkude loomisejõudu, elavat kirjeldust, luulelist tõtt ja kosutavat nalja armastavad.“

Seegi E. Bornhöhe tõlge sisaldab kõik olulisema sündmustiku ja sisu „Don Quijotest“, nii et lugeja saab üsna täieliku käsituse teosest. Kokku leidub raamatus 108 lehekülge tihedat teksti.

Teised E. Bornhöhe tõlketeosed ei kuulu nii suurtele autoritele kui äsjanimetatud, kuid ometi tuntud autoritele.

Järgneb Lääne-Euroopas väga populaarne ja Eestiski varem Fr. R. Kreutzwaldi eestinduses korduvates trükkides ilmunud anonüümse autori teos „Reinuvader Rebane. Elajate muinasjutt inimeste elust“, Tallinnas 1892; sisaldab 84 lk. tihedat teksti. See raamat leidis lugejate poolt nii elavat vastuvõttu, et juba 1896. aastal oli tarvis uut trükki.

„Reinuvader Rebasele“ järgnes Ernst Ecksteini teos „Kristlased ehk Jumal ja Keiser. Jutustus ristiusu algusajast“, Tallinnas 1893; sisaldab 160 lehekülge. Sellelegi raamatule kirjutab tõlkija sissejuhatus, milles ta romaani väärtusi esile tõstab. Raamatus kirjeldatakse Rooma riigi elu esimesel sajandil ja keiser Domitianuse valitsemisajal, kusjuures peärõhk on pandud sotsiaalse olustiku kujutamisele, kus valitseb kirjeldamatu sotsiaalne ülekohus. Vana Rooma riigi sotsiaalse olustiku ja laostuva elu meisterlikus kirjelduses peitubki romaani väärtus.

Sellele juhib tähelepanu oma arvustuses ka —e (E. Vilde) „Postimehes“ 1893, nr. 225, kiites väga romaani; Vilde oli muidu oma arvustustes väga karm. E. Vilde kiitus on tingitud romaani sotsiaalsest häälestusest ja teose realistlikust toimest, milline kirjandusvool oli parajasti sisse murdmas eesti kirjandusse ja millises suunas ka E. Vilde looming nüüd arenes. Vilde ütleb romaani kohta sõna-sõnalt: „Tal (Bornhöhel) on sihiks olnud, Ecksteini haritud seltskonnale määratud jutustust hääks, õigeks rahvaraamatuks punuda. Ja Bornhöhe on oma ülesande auusalt ja õnnelikult toime saatnud. Bornhöhe eestistamise läbi on meie kirjandus ühe jututöö osaliseks saanud, mis kamalutäie teisi toodeid üles kaalub ning millel rahva poolt elav osavõtmine kindel on.“

Järgmisel, 1894. aastal ilmus E. Bornhöhe sulest kaks tõlke-teost. Need on tuttava vene kirjaniku V. Solovjevi teos „Tsaari pruut. Romaan Vene ajaloo-“ (152 lk. tihedat teksti) ja vene kirjaniku A. Sokolovi teos „Vandemeeste kohtu all. Romaan Peterburi elust“ (146 lk. tihedat teksti).

See oleks kõik, mis E. Bornhöhe on teinud maailmakirjan-duse eestindamiseks. Seda ei ole küll palju, kuid kõik kokku väärrib ometi tähelepanu.

J. Roos.

„ROMAANI“ TULEK MEIE KIRJANDUSSE.

Lainetus, mida Lääne-Euroopas romaan kui kirjandusliik teki-tas, tõi Läänemere vaiksetele kallastele virvendusi rohkem kui sada aastat pärast seda, kui romaan oli tunnustust leidnud mu-jal, ja pool sajandit hiljem, kui ta mujal oma täie hoo oli saavu-tanud. Ei esiärkamis- ega ärkamisaja tarbe- ja äratuskirjandus polnud mahti saanud tutvustada oma vähenõudlikku lugejat „ro-maani“ nimegagi, kuigi oli üritatud mugandada mõningaid küla-jutujätke. See sündis alles aastat 10—15 enne sajandivahetust, kui eesti algupärane romaan tegi esimesi arglikke samme, või õigemini, pikem jutustus hakkas tiitli all kandma pretensiooni-kamat liiginimetust. Need olid alles eesti romaani esimesed koba-vad liigutused võõrastel eeskujudel ja olid väheulatuslikud. Küll kirjutas Eduard Vilde juba 1893. aastal: „Meie võime poole suuga juba Eesti ajaloolisest romaanist rääkida. Lühikese ajaga ja alles hiljutistel aastatel on asi nii kaugele edenenud“ (Posti-

mees 1893, nr. 116, lk. 3). Kuid tegelikult oligi see ainult ajalooline, romaanile lähenev jutustus, mis meil läinud sajandi paari viimasel kümnendil õitsele lõi. Kui siia juurde arvata Vilde enese romaanid, siis oleme kirjanduslikuma osa juba nimetanudki. K. A. Hermann pidi oma „Eesti kirjanduse ajaloo“ (1898) tunnistama: „Ei või salata, et Eesti kirjandus hääde jutude ja romanide poolest kehv on“ (lk. 452) või: „Romanisid on Eesti keeles üleüldse vähe...“ (lk. 456). Ja vähe neid oligi — nii neid, mis kandsid seda liiginimetust, kui ka neid, mida tuleb tagantjärele romaanide hulka arvata. Siiski sai „romaan“ nimetus arvukate tõlkeromaanide kaudu päris tuttavaks.

Käesolevas lühikeses kirjatükis tahame jälgida peamiselt sõna „romaan“ tarvitamise ja tähenduse traditsiooni, laskumata algupärase ja tõlkeromaani sisulisse ja vormilisse analüüsi.

Tänavu kevadel sai eesti algupärane romaan 55 aastat vanaks, kuna tema algust tuleb lugema hakata Jaak Järve „Vallimäe neitsi“ ilmumisest: selle teose, mis kandis alapealkirja „Algupäraline romaan Eesti minevikust“, esimene anne sisaldab tsen-sori märkuse 23. aprillist 1885. Kuid ei see raamat ega ka samal aastal „Virulases“ ilmuma hakkav Eduard Vilde „Teravad nooled. Algupäraline romaan“ (1. jätk nr. 28, 9. juulil 1885) ei ole esimesed, mille puhul „romaan“ eesti keeles trükimusta on näinud. „Romaani“ tarvitamine tekstis läheb mitu aastat ajas tagasi, aga ka liiginimena oli seda juba kasutatud. 1884. a. oli tõlkes ilmunud Maurus Jókai „Jumalate kants. Ajalooline romaan“ (Olevik 1884, nr. 26—32) ja 1885. a. algul E. Vilde tõlkes üks Georg Hartwig'i romaan (Virulane 1885, nr. 1—24). Pooleldi koos teosega oli „romaan“ kasutatud veelgi varemini: 1882. a. kuulutas A. E. Brandt: „Esimene Eestikeeli pitkem jutt (roman) „Marietta“ tuleb minu trükikojast annete viisi välja...“ (Sakala 1882, nr. 3—4). Olgu möödaminnes öeldud, et „Marietta“ ei olnud sugugi esimene eestikeelne „pitkem jutt“ ja et see niimoodi kuulutatud teos oma tiitellehel kandis ainult: „Historialik, väga hale ja armas jutustus“. Niisiis sobis „romaan“ nimetus ainult kuulutuses ja kõrvuti teise sõnaga ja klambrites. Olgu veel tähendatud, et „väga haleda ja armsa“ kasutamine alapealkirjas läheb üsna huvitavasse kaugusesse tagasi, ja et „historialik“ oli üks Scott'i ajaloolise romaani kooli kajastusi Saksas, ja et ka teose enese mitmekordne pealkiri on üsna iseloomustav tolele ajale ja žanrile: „Marietta, galeeriorja tütar ehk: Valsk testamendi vanne ja äraneedmine“ (hakkas annetena ilmuma 1881. a. lõpul). Sammu edasi on „romaan“ teinud järgmisel aastal —

nüüd on „romaan“ esikohal ja „pitkem jutt“ klambrites. Nimelt reklaamitakse „Marietta“ annete tagakaanel (lubades tellijale hinnata kaasa anda keisri pildi) uut teost „Prinz Valdemar ehk Vürsti loss ja kloostri kelder“: „See uuema aja romaan (pitkem jutt)...“ või „See uus romaan „Prinz Valdemar“...“. Romaan ise ilmus 1883.—85. a. 1542-leheküljelisena, kuid kandis ala-pealkirja siiski ainult: „Meie aegne Jesuiitide poliitika jutustus“.

Seega olemegi jõudnud romaani liiginime tegeliku kasutamise piirimaadele — eelnimetatud „Sakala“ kuulutusest Jókai, Järve ja Vilde romaanideni (1882—85). Edaspidi hakkas „roman“ (kirjutati nüüd enamasti ühe a-ga) asendama „juttu“ ja „jutustust“. Üheksakümnendate aastate lõpust alates sai romaan koguni moeliigiks ja moenimeks, algas tõlkeromaani massiline sissetung, eriti ajakirjanduse kaudu. Ajalehtede lisades aastast aastasse ulatuvad seiklus- ja hirmuromaanid kandsid meilegi oma pool-kirjanduslike saavutuste kaudu romaani traditsiooni. Pikkuselt rekordi lõi vist küll sir John Retcliffe'i „ajaluolik politikaline jutustus käesoleva aastasaja minevikust“ pealkirjaga „Villafranka“. See ilmus nimelt „Valguse“ lisalehes 6 aastat järgemööda! Mõnikord mindi „romaan“ nime tarvitamises liiga kaugele. Nii nimetas Jakob Jänes oma umbes 65-leheküljelist jutustust „Vaevaga võidetud“ suurejooneliselt: „romaan kahes jaos“ (Sakala Lisa 1891, nr. 25—38). Nimetuse „romaan“ läbilöömist näitab seegi, kui K. A. Hermann alles oma „Eesti kirjanduse ajaloos“ tema enese tõlgitud E. Marlitt'i „Vana mamsli saladust“ nimetab romaaniks, kuna ilmumisel (1881) teos ise kandis märkust „õpetlik jutt“.

Kuigi nimetus „romaan“ üldisemalt tuttavaks sai ja liiginimetuseks tarvitama hakati 1884. aastast alates, läheb sõna enese nimetamine ja teoreetiline arutlus romaani puhul veel mõni aasta kaugemale minevikku.

Sõna „romaan“ kõige varasemaks esinemiskohaks on osutunud tagurliku ning saksameelse „Tallinna Sõbra“ nr. 16 tema esimesest aastakäigust (1879). Pole huvitusepaari lausega selle tähelepanuväärt vanameelsel artiklil „Siht-kirjad ja siht-jutud“ peatuda. Analüüsides „kena-kirjandust“ seletatakse, et „kenast kõneletud ehk kirjutatud jutud näitasivad pealtpoolt välja, kui armas aeaviide, olivad aga seestpoolt enam ehk vähem mõnusad ja mõeduvad õpetused“. Aga praegusel „jäoskondade“ ajal parteimehed ehk „pooliitika kirjamehed“, kes ise „kõrge vaimujärje peal“ ei ole, püüavad rahvast nagu kalu noota, tarvitades „ülema

seisuste ja rikkama rahva teotust lõngaks, millest oma noota kudavad“. Eelmisel aastal oli küll Saksa keiser „siht-aealehed“ ära keelanud, aga „siht-jutud“ (= tendentsjutud) olid silmapaari vahele jäänud. Seda kahetseb „Tallinna Sõber“ koos „Daheim'iga“, millest toodud tsitaat tutvustab muu seas ka maarahvast esmakordselt sõnakesega „romaan“. Näeme siis, mis on selles romaani sünonüüm: „Iga päev loen mina aealehtedes suure hoolega keelatud Sozialisti kirjade registred läbi, ei ole nende seas ag[a] veel ühte ainukest paha jutt[u] (romaan) leidnud, vaid ikka aga vähemkardetavaid asju, pävalehtesi ja seesuguseid — — — — Kui mina Saksamaad mitte paremini ei tunneks kui romaanidest, siis peaksin mina kindlast uskuma, et auus meel kõigekõrgemast sepameistre juures algab, kõik aga, mis kõrgemal seisab, tuhthoone ja politsei ülevahtimise tarvis küps on.“ Nii halvasti läks „romaan“ esimese sammuga Eestis! „„Sihtkirjad“ võtavad meie juures üleliiga võimust,“ kurdab see „kristliku põhja peal“ seisev ajaleht, mis võrrutab romaani „paha jutuga“. Muidugi ei olnud meil veel palju neid „pahu jutte“, mida „Tallinna Sõber“ selles toonis laita oleks võinud, nagu ta K. A. Hermannini „Auulase ja Ülo“ puhul tegi: „Seesugusi umbloomulisi tükikesi on see jutustus täis, mis silmnähtavalt muud ei taha, kui lugejate päid Eestlaste „valguse ajast“, kuidas C. R. Jakobson meie rahva pagana-põlvise aega nimetab, kihisema panna. Mis kasu seesugused tühja uhkuse kõtistamised rahvale saatma piavad, nad kõlavad kunst-kõned luuletatud ilust, uhkusest ja vägevusest, millest keegi ütelda ei või, mil aeal need olivad, mil aeal ja kelle läbi need hävitatud saivad, sellest ei suuda meie igapäävane mõistus aru saada“ (Tallinna Sõber 1887, nr. 3).

Vastandina eelmisele oli järgmine romaaniga tutvustamine hoopis midagi muud. See jäi koguni aastakümneteks ainsaks eestikeelseks romaani žanritunnuste esitamise katseks. Nimelt tõi Grenzsteini „Oleviku Lisaleht“ 1882. a. nr. 4—6 pikema kirjutise „Meie novellakirjandus“. Selle esimene osa analüüsib ja võrdleb romaani ja „novellat“, kuna hiljem vaadeldakse Jannseni, Koidula ja Pärna teoseid. Meid huvitab siin muidugi artikli esimene osa.

„Romaan ja novella on ligi sugulased,“ algab iseloomustus ja jätkub paljusõnaliselt ning uduselt: „Mõlemad on jutustused, mõlemad maalivad meile kunstilise käega ja loomulise väega elava pildi elust enesest. Mõlemate ihu on luulest loodud, kumbki hing ei tohi olla tuulest ette toodud.“ Edasi järgnevad nõuded, mis pisut kitsalt piiravad romaani ja ka „novella“ eeskätt „loo-

mulisteks“: „Mõlemais peab kõik sündiv loomuliselt sündima, kõik olev ennast loomuliste seaduste alla heitma, kõik tulev, ehk küll ootmata ja uus, olevast loomulikult välja kasvama.“ Pärast seda üldist sissejuhatust jätkub üksikasjalisem vahetegemine romaani ja novelli vahel. Esiteks on romaan palju pikem, et „võib mitu paksu köitu täita“. Teiseks erineb ta novellist ka sisuliselt: „Tõiselt kujutab meile romaan ühe inimese kõigipidi, näitab meile tema sisemise ning välimise inimese kosumist ja kasvamist, tema tahtmist ja tegemist, tema eksimist ja uueste ülesehitamist igapidi, kunni ta, kõigist vastalistest takistustest hoolimata, oma ette seatud sihile saab, ehk jälle eluvõitlemises surma leiab...“ Sellele inimese ja tema elu totaalsuse nõudele on vastu seatud novelli iseloomustus, milles inimese elust ainult ühte tähtsat osa nõutakse, mis „jookseb kui jõgi“ lõpupöördeni, kus sõlm psühholoogiliselt lahendatakse. Sedamööda võib romaan oma tegelasi kõiksugustesse kõrvalistesse sündmustesse juhtida ja neid igast küljest näidata. Lõpuks tuuakse tähtsamana romaani laiuse nõue olustiku, aja ja inimeste kujutamises. Sellega saavutatud žanriline kitsendus juhib realistlikust koolist puudutatud poeetika poole, mitte küll mingi teadusliku ja „eksperimentaalse“ romaani mõttes, vaid ikkagi saksa olustiku- ja ajaloolise, realistliku koega romaani suunas. „Viimselt, mis pääasi on,“ öeldakse nimelt, „peab romaan oma aja elu, tema head nii hästi kui vead, võimalikult tervelt ja täieliselt meie ette tooma; meie peame romaanist räägitava aja üleüldist hariduse järge ning kujutatava rahva iseloomulist elukorda elavalt ja olevalt jälle leidma; et ta seda suudaks, tohib romaan pääle päätegelase veel mitu kõrvalist tegelast, kes igauks ise külge maalitava aja elust kujutavad, ette tuua ja ka oma osa nägelasi ehk enam päältvaatavaid kui võitlevaid, enam kannatavaid kui tegevaid inimesi tarvikorral kujutada, nii et meie silma kõigipidine pilt paistab...“ — Ei see ole enam kaugeltki „Tallinna Sõbra“ ideaal, kus pealtpoolt „mõnus aeaviide“, seestpoolt aga „mõelduv õpetus“ välja paistab. Sellest tuleneb muidugi, et „romaani-kirjutaja peab oma kujutatavat aega igapidi põhjani tundma“. Lõpuks rõhutatakse veel, et „luule ei tohi kumbkis loomulisest piirist, tuum kuskil tõenäulisest rajast üle minna“.

Artiklis jaotatakse romaanid ka „seltsideks“: „ajalooline, koduelune, mõttepüüdene (Historischer, Familien-, Tendenzroman)“ ja antakse lühike ülevaade romaani ajaloost maailmakirjanduses. Näidatakse levimise teed kreeklastelt roomlaste kaudu prantslaste juurde, kuigi „Prantslastega võidu olivad

Hispaanlased romaanikirjutamises osavad meistrid: nende kirjaniku Cervantes'e naljaline romaan „Don Quixote“ (loe Donn Kihhót) on ilmakuulus ja tänapäevani loetav“. Inglastest nimetatakse Scotti ja Dickensit. „Sakslased olivad selles asjas kaua aega Prantslaste voli all: nad panivad Prantsuse keelest ümber ehk jälle tegivad järele, otse nii kui neid nägivad ees tegevat.“ Sakslastest nimetatakse Goethet, Jean Pauli, Ebersit, Freytagi, Fritz Reuterit ja Marlittit, tõstes eriti esile Ebersit kui levinumat autorit.

Kui meenutame, et sel ajal „meie romaanipõllu maapind magab alles söötis“, et „kõigest mõni novellanurme lapikene on künatud, kütistatud ja külvatud“, siis võime õigusega väita, et romaaniteooria arenes meil esiotsa paremini ja varemini kui praktika. A. Grenzsteini „Eesti Sõnaraamatus“ (1884) oli „romaan“ sees küll veel ainult kolmandas kategoorias (neid oli üldse neli) ja tähendas: „pikalt laialt jutustatud luuleline elulugu, sündmus, juhtumine“. Näitena toodud teosed „Marion ja Malviine“ (Oleviku Lisaleht 1883, nr. 16—30) ja „Prints Valdemar“ ei kandnud aga kumbki veel nimetust „romaan“.

Romaani nime ja esimeste eesti romaanide ümber keerutati alguses küllaltki tolmu. Selleks oli mitmesuguseid põhjusi. Esiteks tähendasid palju autorite isiklikud vahekorrad üksteisega ja ajalehtedega, teiseks oli romaani pisut halvamaiguliseks teinud ka järjest laienev sopakirjandus ehk „meremadu“-romaan.

Nii kirjutas Jakob Kõrvi „Valgus“ kohe Järve „Vallimäe neitsi“ ilmumisel: „Pandku selles asjas tähele, mis meie ühest kõrgema püüdmisega kirjanikust oleme ütelnud, kes oma kirjatööd hoolega iseenese ja kirjanduse auuks ettevõlmistab ja mitte üksi raha ja raha rahva taskust välja ei taha petta viletsa, teaduse ahtra tükkidega ehk nõndanimetatud „romaanidega““ („Eesti uuem kirjandus ja tema läbirääkimine ehk kriitika II“. Valgus 1885, nr. 34). „Ajaluoline“ ja „alguspäraline romaan“ on selles kirjutises ikka hanejalgades ja tema autorit süüdistatakse: „... jault tühjaist Saksakeele raamatutest kokku võetud, jault jälle baron Wrangelli kroonikast ümberpandud ja kirjaniku enese teadmise ahtrusel nõnda ära rikutud, et seal märkigi ajaluo vaimugi ei ole“. Samas „Valguse“ numbris arvustatakse otsestelt „Vallimäe neitsi“ esimest annet ja ei heideta mitte üheski tükis armu. Näite tolle aja arvustamise viisist saame juba järgmisest katkest: „Ja hr. Järv on ka kõige tähtsama jutu seltsi juurde läinud, ta on ajaluoalise romaani kallal tööle hakkanud. See tähendab, et lind, kes omi tiibu paljalt teibast teibasse len-

damiseks on harjutanud, nüüd kohe kõrgema kirikutorni otsa tahab lennata..." (Valgus 1885, nr. 34, lk. 3).

Kõrvi enese jutustus „Kindel eesmärk“ ei saanud sugugi mitte parema vastuvõtu osaliseks. Ta oli ise oma teost „Valguses“ kiitnud, nimetades seda „Eesti romaaniks“, mis „täis elutõtt ja ilu, mille pääle tõeste uhked võime olla“. „Postimees“ sarjab teda selle eest kõvasti, öeldes muu seas: „sest „Kindel eesmärk“ on Eesti kirjandusele valus kõrvalops, ta on nii vigane, kõhn ja armetu töö, et sarnast vahest ühegi teise vähegi haritud rahva kirjandusest leida ei ole. Temaga ei näita hr. Kõrv mitte aimavat, et ta jutu — päälegi romaani — loomisest, ülesseadmisest, vormist ja kujust midagi ei tea...“ (Postimees 1887, nr. 9). Selle viimase etteheite puhul hüüab „Valgus“: „...„Valguse toimetaja ei tundvat sugugi romaani seadusi!“ Olge nüüd head ja ütelge Teie, kulla „Postimehe“ kritikus, mis seaduse järele teie juttu romaaniks piate“ (Valgus 1887, nr. 11). Edasi arendab Kõrv rünnakut, kiites ennast „kõrgema seisuseliseks“ ja nimetades „Postimehe“ kriitikut turukirjanikuks, kes teda maha teeb, „et siis eluviisita või seda värki „kirjandus“ õitseks, mis võeras keeles „sensations-romaanidega“ ilma ette kantakse, mis rahva elu ja mõtteid ära kihvtitavad ja kõik eluviisi puhtust jalge alla aitavad tallata“ (Valgus 1887, nr. 11).

Kõrvi osa on eesti kirjanduses küllalt tuttav, et seda vaidlust siinkohal veel kommenteerida. Tema enese „Luigemäe Olli“ plagiaadi-lugu kroonib küllalt ilmekalt ta samasisulisi süüdistusi Järve vastu.

Teine ja suurem sari arvustusi ja õiendusi, mis eesti romaani ja tema hinnangut kaasaeglaste poolt puudutavad, käib Eduard Vilde toodangu kohta. Eriti tungitakse kallale teostele „Külmale maale“, „Karikas kihvti“, „Kaks sõrme“ jt. Neid käsitletakse peamiselt sisu seisukohast ja sõditakse vastu algavale realismile. Kõige vihasem neist — Anton Jürgenstein — hüüab: „Tema oli esimene, kes Lääne-Euroopa kirjanduse kihvti-taimedele Eestimaal lava tegi. Ärgu sündku seda!“ (Olevik 1894, lk. 249). Aga realismi tulek meie kirjandusse on juba omaette peatükk. Olgu ainult veel tähendatud, et realismiga on eesti romaan tihedamini seotud kui ühegi teise vooluga.

Eesti romantiline ajalooline jutustus ja romaan leidis ka Soomes tähelepanu. 1893. a. „Valvoja“ 7. ja 8. vihus vaatleb mag. R. Saikku Bornhöhe, Järve ja Saali toodangut ja annab kaunis kiitva otsuse. Palju karmimalt kohtleb neid Vilde: „Nad ei meeldi mulle. Neil on iseäraline vänge-magus maik juures. Nad

on minu meelest veniv-vedelad, nagu posla-masla ja glycerin. Ma ei salli neid kuldjuukselisi rüütlipreiliseid, kes pisarsilmil lossi trepipääslel kullatud kannelt löövad, niisama vähe kui neid põrguigavaid kangelasi, kelle sõnadest ja tegudest igavene tarkus, igavene auusus, truudus ja osavus välja paistab“ (Postimees 1890, nr. 125, lk. 3).

Kokku võttes ei ole palju seda, mis läinud sajandil eesti romaanist on kirjutatud, ja palju ei ole neid romaanegi. Suurem osa romaani propageerimisel langes tõlkekirjandusele. Tõeline romaanide tulv täitis ajalehtede jutunurki, lisasid ja kaasandeid viimasest kümnendist alates. Nii ilmus näiteks 1890.—94. a. ajalehtedes üksi kuni viiskümmend romaani, mis on tolleaegsete olude kohta küllaltki suur arv. Peale selle oli olemas vana hea annete kaupa ilmumise moodus, mis samuti tuhandeid lehekülgi seiklusi rahva sekka paiskas. Vaatleme õige lühidalt seda enamasti väheväärtuslikku poolkirjandust ajal, mil see peamiselt üksi ja anonüümselt esindas meie tõlkeromaani.

Juba kaheksakümnendate aastate algul asus meie seniste „õpetlikkude“ ja „haledate“ juttude kõrvale ehtne röövliljutt ja vereromaan. See sageli ajalooliseks reklaamitud seikluskirjandus oli, nagu kajastus omaaegsest romaani kõrvalharust, liitunud saksa „volkstümliche Unterhaltungsliteratur’iga“. Sageli kandis raamat „verisemat“ pealkirja, kui ta ise oli; ja jutu pikkus ei olnud sugugi vastav pealkirja põhjalikkusele. Vist küll on kõige rabavama tiitliga üks lehekülgedelt üsna õhuke vihuke: „Joseva Antonette Bilgi, naesterahva mõrtsukaseltsi alustaja Ungrimaal. Selles seltsis oli üle 600 tüdrukut ja naist, kes hirmsaid mõrtsuka töösid tegivad; nende hulgas hirmus mõrtsukatöö ja suur vargus möldri Berthali majas. Päämõrtsuka ja kõigi teiste vangivõtmine, kohtuotsused ja ärahukkamine. Kõige hirmsam mõrtsukatöö, mis sellel viisil maailmas on sündinud.“ (See raamatuke sisaldas ka muu seas värsistatud sisujutustuse ja luuletused „Varga Jüri Rummo vangipõlv ja Siberisõit“ ja „Rinaldini laul“.) Muidu olid mõned neist küll väga mahukad, ikka üle tuhande ja isegi üle poolteise tuhande lehekülje (näiteks „Marietta“, „Prinz Valdemar“ jt.). Nii on „Morando Morandini, see julge ja ilma kartuseta, aga kõigist kardetav Maa ja Mere Röövel ehk Surmarüütel“ (1873) ja Vulpiuse „Röövlipäälük Rinaldo Rinaldini“ (1875—83) nende kõrval üsna õhukesed. Liigse pikkuse ja annete kaupa venimise tõttu hakati neid „meremadudeks“ hüüdma, mis saigi pooliti romaani sünonüümiks.

Küll püüti sellele laiutavale „kihvitseenele“ hurjutamisega piiri panna, kuid asjata. Üks kuulsamaid sellelaadsete „kirjapanejaid“ David Martson avaldas oma musta äri kaitseks koguni brošüüri „Tõe sammud valguse riigi rajal, ehk Ludvig Kartushe ja tema kriitikus“ (1880), milles ta ennast isegi antiikseid autoreid tsiteerides katsub teha valguse ja tõe kuulutajaks. Raamatukese lõppu on paigutatud ka värsikujuline vastus „kurjale kriitikusele“, milles leidub järgmine „sügavamõtteline“ salm:

Sa laidad rõõvli lugusid
Ja teutad tema sugusid:
Kas tead, et terve ilma peal
On kõige kuulsam nende heal?

Oleme püüdnud põgusalt puudutada romaani nimemärgi tarvitamist ja tähenduse otsimist läinud sajandi viimasel veerandil. Oleme jälginud „romaani“ esimesi samme Eestis nii algupärase kui ka tõlkeromaani tiitellehel. Nägime, kuidas romaan alguses pisut ebasoosingus oli nii nimetuse kui ka romaani enese kaudu, sest sellega tuli kas uus vabam vool või alaväärtuslik pahnakirjandus. Nägime, kuidas ta siiski nii algupärasest kui ka eriti tõlkekirjanduses läbi läi. 1879. aastal nimetati sõna „romaan“ esimest korda, viis aastat hiljem esines ta esmakordselt koos teosega ja veel viis aastat edasi, siis ei leidunud ajalehte, mille joone all poleks järgnemas olnud mõni romaan. Oleme pilgu visanud eesti romaani ajaloo „hämaraatesse aegadesse“, mis aga alles on ühe inimeea kauguses, ja võime endamisi pead vangutada suurte erinevuste ja — hiljutiste suurte sarnasustegi üle.

Bernard Kangro.

SÕNASELETUSI.

2

4. Lõuna eesti eisse, öüss.

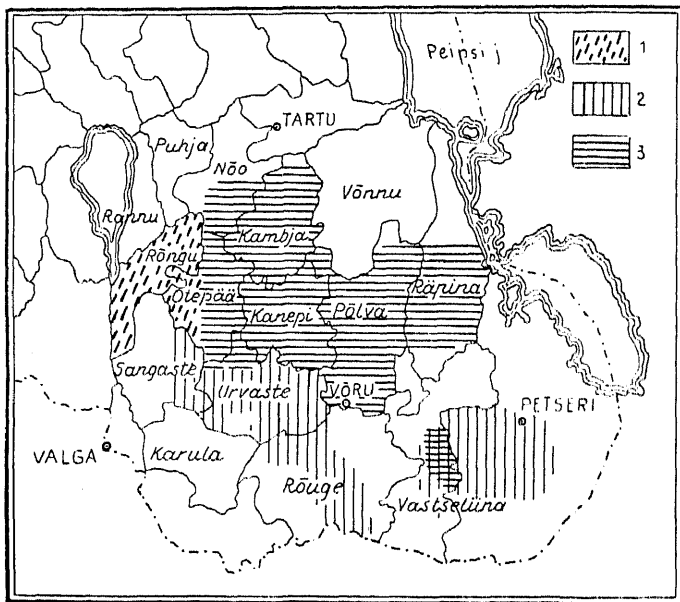
See Wiedemannil ja teisteski sõnaraamatutes puuduv sõna esineb lõuna eesti murdealal, Tartumaa lõunapoolsemas osades ja Võrumaa keskosades, järgmisel kujul ja tähenduses ⁸⁾:

1. *eisse* - : Rõngu-Tammiste *eissepäline* 'ahju esise kohal olev ruum, kuhu parsi ei saa panna (sinna pannakse paar õrt ja nende peale oad või kanepiseemned kuivama; vili tõmbaks koldest tule ligi, oad ja kanepiseemned aga mitte)', Rõngu-Salu *eissepäline*

⁸⁾ Andmed autori ja AES-i kogudest (viimaste kogujad S. Tanning, H. Keem, H. Millerson, B. Kangro, E. Kirss, N. Rimmel, J. Mägiste).

'2 vähemat palki ahjuesise kohal liuska, millede peal kuivatatakse piirulõmmusid', Rõngu-Soontaga *eissepü* 'lisaparred ahjuesise kohal', Otepää-Arula nom. pl. *eisse* '4—6 lisapart ahjuesise kohal, kuhu vahel ka vilja kuivama pannakse'. Sõna puudub Rannus, Puhjas, Nõos (ka Kambjas ja Võnnus?), Kanepis, Põlvas ja Räpinas.

2. *öüsse-*, *öüse*: Sangaste-Restu nom. pl. *öüsse* („kahel talal asetsevad lauguste kaupa parred, ahju läheduses olid taladega rööbiti *öüsse*“), Sangaste-Sangaste *öüss* ~ *öüssepälne* 'kerisahju pealne, ahjupealne ruum', Urvaste-Vaabina *öüss*, gen. *öüsse*, part.

1. *eisse*, 2. *öüss*, *öuss*, 3. *vaak*.

öüšt, gen. pl. *öüsside*, part. pl. *öüssid* 'reheahju suu kohal risti olevad 6—7 õrt (kui vilja palju oli, aheti sinnagi oma koorem)', 'sauna eeskoda (vn.)', Urvaste-Liinamäe *öüss* ~ *öüsspü* ? 'lühikesed puud ahjusuu kohal, partele risti asetatud': *siñndä läts minil kūrma villä siñndä öüsselle*, Rõuge-Nursi *öüssepü* ? 'lisapuud ahjuesise kohal üleval, kui tahetakse suuremat hulka vilja kuivama panna', Rõuge-Alahaki *ahò öüss* ~ *ahò lāk* 'ahjusuu kohal olev kivist müür, võlv, mis takistas tuld lakke tõusmast', Vastseliina-Jeedasküla *öüss*, gen. *öüse*, *öüsspü* ? ~ *öüssepü* ? '4—5 õrt ahjuesise ruumi kohal': *pañkķe* ? *no öüssehe* (vilja) *kañ!*, *öüsealong om ahò sū pā*,

Vastseliina-Kornitsa *õusepū?* 'esimesed reheparred': *lävè ette pañdaš pū?*, *ülš ots parre pälè, tenè sañnà pälè, õusepujè pälè pañdaš ka vilì, Vastseliina-Meeksi õüšpū?* 'tähendab sama, mis vaagupuu' (vt. allp. p. 4), Setu-Alaotsa *õus*, gen. *õuze*, part. *õust* 'ahjuotsa ette harilikkudele partele risti pandud lühemad parred ja vili nendel': *türeþ vili pañge õüssehe, õus om ahò lik'ki, sâl om län'mäþ, õüšpū?* 'rehes ahju otsa ette pandud lühikesed peenemad parred, risti harilikkudele partele': *õüšpū? omma? nuļgan māñ, õuspujè pälè mahvs ka ar lauguš viljā, Setu-Küllätüvä õüs* 'vili, mis *õüšpujè* peal kuivamas; ka üldse koht, kus *õüšpū?* asuvad': *sõ türeþ vili tulè õüssehe pañda?*, *õüsšen kuļjos vili parèbahe ku partte päl, min toukka õüs ar māñña, õüšpū?* 'rehes ahju suu ees olevad (hrl. peenemad) õrred, mis on taladega rööbiti ja kuhu pannakse hrl. märjem vili kuivama': *pan õüšpū? üles!* Setu-Lõkova *õüs* 'ristpuud ahju ees', *õuze pū?* 'parred' [?], *sañnà õüs* 'vöörus'.

3. Setu-Vasilde *evõš* 'parred, mis ahjusuu ees, harilikkudele partele risti': *evõze pū? ~ e. parre?*; *ñià türeþ vilì, tū panñti evõššehe.*

Selle kolmes häälikulises teisendis esineva sõna lähtekuju on ilmselt **edüs*, gen. *edüksen*, mis on tähendanud 'esist, eesruumi'. Vrd. tähenduslikult selle sõna muid teisendeid naabrusmurretes: Urvaste-Oe *ehüs - õhüs - eus - õüs* 'tare või sauna esik, eeskoda, vöörus', Rõngu loodeosade *õüs* 'vöörus', Urvaste-Urvaste *ehits*, gen. *ehidze* 'aida või sauna eeskoda', Sangaste-Laatre *tarè ehits*, ill. *ehitsede* 'muistset tüüpi vöörus', Karula ja Hargla-Saru *tarè esüs*, 'vöörus' jne. Arengut *õ > h* peamiselt esivokaalide vahel (eriti, kui naabruses on *s*?) tunnevad eesti lõuna- ja edelapoolsemad murded, vrd. Saaremaa, Muhu, Läänemaa edelaosade, Pärnumaa loode- ja lõunaosade *sihès, sehès, sehèl*, Kõpu, Viljandi *sihiz*, mulgimurrete, Lõuna-Tartumaa *sehèn, sihèn*, Kesk-Tartumaa *sehèz, sihèz* 'sees', Tori, Pärnu-Surju *sühèd*, Häädemeeste-Kabli *sõhèd* 'söed', Tori *lühèd* 'löed', Saarde-Jäärja *sohèjalga aid* 'susijalga aed, sõõruaed'. Setu teisendis *evõš* areng *õ > v* esivokaalide vahel on haruldane, kuid labiaalse vokaali kõrval mõistetav. Vrd. ka *õ > h* 2. ja 3. silbi rajal (*kadèhuš, magahazè*). Teisendite enamikus toimunud *õ* kao tagajärjel saadud hilisdiftong *eü* on sõna levikuala põhjaosades ootuspäraselt muutunud *ei*-ks, vrd. neis murdeis *eü > ei* (*leidmä, keidz*), lõunaosades aga *eü > öü*, vrd. sealsamas *lõidmä, kõüdz* (vt. EMA, k. 13—14). Vastseliina ja Setu *õü > õu* (*õus : õüsse*) puhul vrd. Setu *mugiř : mügrä?*

5. Lõuna eesti vaak, -u.

Wiedemanni sõnaraamatust on meile teada tartu-võrumurde-
line sõna *vaak*, gen. *vaagu* tähenduses 'viimne ruumiosa täidetud
rehes, ahjusuu ees': *vaaku pandma* 'vilja või herneid sellesse
ruumi esialgselt laduma, kuni üleval jällegi ruumi on'. Sellest
sõnatiivist tunneme praegustest murretest järgmisi andmeid⁹⁾:

1. Nõo-Lulu *vaak*, nom. pl. *vāgū* ehk *vāgū pū* '3—5 ört, otse
vastu reheahju', Nõo-Lokutaja *vaak*, gen. *vāgū* 'ahju tulerind':
piŗd paŗtti vāku; Kambja-Kärevere *vaak* *oŗli* ... *kui reŗt ũles*
atŗetti; *oŗli neli laŗgust, eŗd neli part*; *kui arŗ es lāŗd, paŗtti*
vāk ahju sū ette, siŗndā paŗtti kaŗ vŗllā pāle; *vāk oŗli nŗsa-ma*
keŗgen kui paŗrē; ... *tōge vāgū pū sijjā! ũits* (vaagupuu) *oŗs*
paŗtti erŗ talā pāle, teŗe paŗrē pāle; *oŗli kaŗ neli-vŗs pūŗd, vŗjjes*
teŗgaŗti vērest kaŗgembaŗe, et vŗli riŗpaŗkeli es jā; *kos*
paŗllū rāmi, siŗndā sāp paŗllū vākke; *tuli oŗli ahjust vāŗllā tullū*
ja vāku lāŗnū; *vāgū pāŗ om vŗli ũlevāŗ*; ... *atŗetti vŗli*
ũles vāgū pāle, Kambja-Unikūla *vāku teŗti sŗn alaŗti* ...
kaŗ koŗm pūŗd paŗtti vai neli vai (sõna tarvitusel ka Kambja-
Sipekūlas), Kambja-Kärevere *vaak* 'umb. 5 ört ehk *vāgūpūŗd*
ahju suu esise kohal, ũhed otsad toetuvad ahjupoolse seina
kũljes olevale erŗ talāŗe, teised esimesele parŗele'; Otepāā-Nõuni
vaak '3—4 lisapuud reheahju kohal ũleval': *vāguga oŗli seŗdāŗi*,
paŗtti kaŗts pūŗd ja koŗmas oŗli talā, siŗndā lāŗts kaŗ kŗŗma rũkki
ũles; *sis laŗtas vāk keŗe eŗne maŗā. ja ku vāk arŗ sā, sis laŗtas*
laŗgus maŗā; reŗe vāk 'ahjuesise pealne'; Otepāā-Nũpli *vaak* 'rehe-
ahju suu ees olevad risti parŗed': *vŗli paŗdas vāku, vāk om*
reŗeahju eŗ, laŗk vāgū maŗā, iŗŗ oŗli ku vāgūpū pāŗ vŗli oŗli; Kanepi-
Valgjāŗve *vaak* 'rehetare laealune ruum ahjuesise kohal': *ku paŗŗe?*
sāva? tāŗs (vilja), *jāŗ ũle, sŗs paŗdas* (vilja) *vāku, ahū sū koŗ-*
tale, (enne) paŗrē atŗettaŗ tāŗs; *reŗe vāk ~ vāgū pū?* '3—5 par-
test peenemat puud ahjusuu kohal ũleval': *teŗe oŗs partŗe pāle,*
teŗe erŗ pū (mis lōŗdud seina kũlge) *pāle, lũŗkese? pū? paŗt-*
tiva vāgus ahū sū ette, ũŗs oŗs sainvēŗe paŗrē pāle ja teŗe siŗndā
kos tala? oŗliŗa?; Kanepi-Karaski *es lāŗd arŗ paŗrē pāle, sis*
teŗti vāk vēŗde; Kanepi-Suurkūla *vaak*, gen. *vāgū* 'viljakuivata-
miseks pandud lisaparŗed, harilikkudele partele risti': *teŗti vāk*

⁹⁾ Teated autori ja AES-i kogudest (viimaseid kirja mārkinud
A. Tamm, J. Org, S. Tanning, H. Keem, B. Kangro, V. Raud,
E. Kirss).

vil manò; Urvaste-Verioja *vāk* 'ahjusuu kohal olevad lisapuud, millel puid ja piirgusid kuivatati': *vākku pañtti puid peràn rñt*; Põlva-Eoste *vāk um tū ku rñ kiñsäs um, ku pařdè päle är? pañtti ja vilja üle jäi, siš pañtti pū? pařdè ošè päle, tū olleai tū vāk*; Põlva-Himmaste *vāk ahò sū ẽñN, vākku pañtti kui pařre? saiva? täüs*; Põlva-Tännasilma *vāk* '4—5 puud ahjusuu esise kohal ülal, kuhu vili kuivama pandi', Põlva-Rosma *vāk*, gen. *vågò*, part. *vākku* 'rehe toa osaruum, mis ahjusuust ees': *vāk om ahò sū kořsil, keřvi vajà vākku kañ pañda*; Põlva-Peri *pañemi? vākku ka? vil vilja*; Põlva-Kääpa *vākku pañtti piřru?* (kuivama); Räpina-Jaama *vāk* 'ahju suu kohal eriti puud, kuhu vili kuivama asetatakse, kui ei mahu partele': *siš pañdas vākku, vągù talà* 'tares palk ahju kohal, millele parte otsad toetuvad', Räpina-Kanasaare *vāk*, gen. *vągù*, ill. *vākko* 'lisaparte koht ahjuesise kohal', *vągùvū?* 'lisaparred'; Räpina-Haavapää *vāk* '3—4 puud ahjuesise ruumi kohal üleval': *ku partte päle är eš mahu?, telte vāk*, Räpina-Viluste *vāk* 'lisaparred rehe toas': *pañemi ütte vągù, vilà peräst pañtti vāk eite*; Vastseliina-Kornitsa *vāk*: *vågò külele olli katla riippo, pañè katla vākko!*, *ütš pařs ol' koñ vągò ořsah olli*; Vastseliina-Meeksi *vągupū* 'vehmri jämedune, umb. 2 m pikkune puu, mida rehe ahtmisel tarvitati (kui parred olid täis ahetud, siis asetati ahju kõrvale, kuhu parsi panna võimata, 3—4 vaagupuud, ühte otsa pidi viimasele parrele, teist pidi sellekohasele seinäärsele talale ja aheti ka neile vilja)'. Sõna puudub Puhjas, Nõos, Karula-Kaagjärvel, Hargla-Sarul.

2. Kambja-Kärevere *vągùš* ~ *vągùšse pū* 'vaagupuu'.

Sõna *vaak* on H. O j a n s u u¹⁰⁾ kahtlevalt püüdnud seletada laenuks lätist, lähteks arvates läti sõna *váhks*, -a (leedu *wokà*) 'der Deckel, die Stürze', *váhkt*, -ku, ka -gu, Autz. -ku (leedu *wokti*, *suwokti* 'ernten') 'deckeln; zusammennehmen, ernten, wegschaffen, unter Dach und Fach bringen', vrd. Mülenbach-Endzelin'i *váks* (leedu *vókas* 'Augenlid') 1. 'der Deckel, die Stürze', 2. 'die obere Hälfte (der Schläge) einer Fladerbreche', 3. 'ein Getreidemass'.

Selle H. O j a n s u u seletuse teeb hoopis tõenäotuks sideme puudumine eesti ja läti sõnade tähenduste vahel. Omalt poolt allakirjutanu pärandaks sõna *vaak* lähtekujust **vajakko*, mis

¹⁰⁾ Lisiä suomalais-balttilaisiin kosketuksiin (a. 1921, Suomi IV 19), lk. 39—40.

oleks tuletis tüvest *vajaya*- ja oleks tähendanud 'rehe-toas rehea-hju tõttu partepealse puudu jäänud, v a j a (v a e g a, v a j a k a) jäänud osa', 'liigparte, lisaparte ruum'. Kui siin *j* > \emptyset Nõos, Kambjas ja Otepääl on küllaltki ootuspärane (vrd. seal *ajama* > *âma*), võiks see äratada Kanepis, Põlvas ja Räpinas teatud vöö-rastust (seal esineb *ajama*, *vajuma*, *vajoma*, kuid *neäl* 'naja!'; Urvastes siiski *vaonu*², *nâl*). Eriti aga märgitagu (ka tähenduslikult) Urvaste-Oe *vâgus* 'tõllahoov, ruum talli otsas, kus vankrid, hobuseriistad jne. alal hoitakse', millega on võrreldav põhjaeesti *vaja*, *vaeà*, murdeti ka *vâ* 'kahe aida vaheline või aida ees asenev ulualune, kuurialune'. See *j* kadu saab meile aga päris mõistetavaks, kui meelde tuletame üldse konsonantide erakord-seid kadusid alaliselt kinnise silbi ees, vrd. lõunaeestis *salmitsema* > *salitsema* 'lökkima', põhjaeestis *põrmand* > *põrand*, *vajakka* > *vaaka* (kuid *vaja*), *palmistama* > *palistama*, *halmeh* > *ale* jne.¹¹). Esialgelt see sõna esines muidugi kujul *vaĵk*:*vâgu*, kuid on hiljem seltsinud algupäraselt kahesilbiliste tüvede kilda (*vaĵk*:*vâgù*).

Sõnad *edüs* > *eüs*, *eis*, *öüs* ja *vajakko* > *vaĵk* on nõnda siis sama kagueestilise etnograafilise mõiste eri nimetused, millel on olnud varemalt ja on praegugi erisugused, tõsi-küll naabruses olevad, teineteisega tihedalt liituvad levikualad (mõlema ala väiksemat vaheliti ulatumist, näit. Vastseliinas, siin arvesta-mata), vt. kaarti lk. 340.

A. Saareste.

11) Vt. ka „E. Kirj.“ 1940, lk. 229.

KUUKIRI

EESTI KIRJANDUS

1940 ASUTATUD 1906. XXXIV

Ilmub iga kuu lõpul, piltidega.

Tegev ja vastutav toimetaja D. PALGI.

Toimetus:

P. ARISTE (rahvaluule), **H. KRUUS** (ajalugu), **F. LINNUS** (rahvateadus), **A. SAARESTE** (keel), **FR. TUGLAS** (kirjandus).

Käskkirjade tagasisaatmiseks lisatagu postmargid. Avaldatud käskkirjad hoitakse alal ainult sellekohasel soovil. Toimetus jätab enesele õiguse avaldada käskkirja lühendatud kujul.

Toimetus ja talitus: Eesti Kirjanduse Seltsi büroos, Aia 19 Tartus, telefon 43-00, avatud argipäevil kella 9—15.

Tellimishind: aastas 5 kr., poolaastas 2 kr. 50 s., veerandaastas 1 kr. 25 s., üksiknumber 50 senti. Aastakäik umb. 800 lk.

Tellimisi võtavad vastu talitus, kõik postiasutised, raamatukauplused ja Eesti Kirjanduse Seltsi usaldusmehed.

Postil kaotsiläinud numbrid saadetakse hinnata uuesti ainult siis, kui sellest on teatatud talitusele hiljemalt kuu aega pärast numbri korrapärasest ilmumisaega.

Üksiknumbrid on müügil järgmistes raamatukauplustes:

Tartus: Eesti Kirjanduse Seltsi büroo, Aia 19, tel. 43-00.
Akadeemiline Kooperatiiv, Ülikooli 15, tel. 20-63.
„Noor-Eesti Kirjastus“ o/ü., Rüütli 11, tel. 38-22.
K/ü. „Postimees“, Suurturg 16, tel. 22-50.

„Pressa“, ajakirjand. keskladu, Rüütli 11, tel. 29-58.

Tallinnas: Tallinna Eesti Kirjastus-Ühisus, Pikk 2, tel. 428-83.
„ „ „ S.-Karja 23, tel. 446-11 ja 479-25.
K/ü. „Rahvaülikool“, Pärnu m. 10, tel. 446-66 ja 446-67.
„ „ Harju 48, tel. 444-37 ja 444-39.
Ä. Keisermann, Kinga 6, tel. 414-51.
O/ü. J. G. Krüger, Pikk 9, tel. 429-46.

Kuulutused teksti järel: lehekülj 75 kr., pool lehekülje 40 kr., veerand lehekülje 20 kr.

Varasemad aastakäigud. Aastakäigud I—XII (1906—1917) on müügil otsas. Saada on aastakäike XIII—XVIII (1918/19—1924) hinnaga à 3 kr. 60 s., XIX—XXIII (1925—1929) hinnaga à 5 kr. ja XXIV—XXXII (1930—1939) hinnaga à 6 kr., nahkk. 2 kr. kallim.

Mõningaid üksiknumbreid on saada alates 1907. aastast hinnaga 50 senti number.

Tellige raamatuid Eesti Kirjanduse Seltsilt! Saatke oma aadress nimestikkude ja tutvustajate saamiseks. Raamatukogude varustamine kõigi raamatutega. Raamatute köitmine. Nõudke tingimusi!

EESTI KIRJANDUSE SELTS
Aia 19, Tartu, tel. 43-00, posti jooksev arve 20-36

ÜKSIKNUMBRI HIND 50 SENTI.